

U ime Koalicije za REKOM

Fond za humanitarno pravo

organizuje

Nacionalne konsultacije sa pravničkom zajednicom u Srbiji o Inicijativi za osnivanje REKOM

Beograd
23. april 2010.

PROGRAM

10:00 -10:05

Uvodne reči

Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Srbija

10:05 – 10:30

Zašto REKOM?

Dragan Popović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija

Dokumentarni film: Regionalna debata o modelu REKOM

10:30 – 14:00

Ciljevi, zadaci i o odnos REKOM – suđenja za ratne zločine:

Nataša Kandić

**Životne i pravne činjenice - utvrđivanje, kvalifikacija i
interpretacija:**

Jasminka Hasanbegović, Pravni fakultet u Beogradu, Srbija

Diskusija o modelu REKOM

Moderator: Marijana Toma, Impunity Watch, Beograd

Lista učesnika

1. Snežana Nikolić Garotić, sudija Višeg suda u Beogradu, Srbija
2. Miroslav Alimpić, sudija Višeg suda u Novom Sadu, Srbija
3. Saša Gajin, Centar za unapređenje pravnih studija, Beograd, Srbija
4. Mioljub Vitorović, tužilac, Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije
5. Velimir Lipovan, advokat, Kikinda, Srbija
6. Fila F. Toma, advokat, Beograd, Srbija
7. Višnjić T. Tomislav, advokat, Beograd, Srbija
8. Drobnjak Tanja, advokatkinja, Beograd, Srbija
9. Dragan Janičijević, predsednik Višeg suda u Jagodini, Srbija
10. Silvija Panović Đurić, Savet Evrope, Beograd, Srbija
11. Marko Karadžić, državni sekretar u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava Republike Srbije
12. Rajko Đurić, Viši savetnik Zaštitnika građana Srbije
13. Aleksandar Resanović, zamenik Poverenika za javne informacije Republike Srbije
14. Nada Tripković, Viši sud u Beogradu, saradnica u Posebnom Odeljenju za ratne zločine, Srbija
15. Gordana Ilić, Viši sud u Beogradu, saradnica u Odeljenju za ratne zločine, Srbija
16. Tanja Popović, Sekretarijat za privredu Republike Srbije
17. Ines Lasić, studentkinja, Pravni fakultet Union, Beograd, Srbija
18. Željko Đurić, student, Pravni fakultet Union, Beograd, Srbija
19. Relja Radosavljević, student, Pravni fakultet Union, Beograd, Srbija
20. Tatjana Savić Spasić, advokatkinja, Beograd, Srbija
21. Vesna Petrović, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, Srbija

Govornici

1. Dragan Popović, Inicijativa mladih za ljudska prava, Srbija
2. Marijana Toma, Impunity Watch, Beograd, Srbija
3. Jasminka Hasanbegović, Pravni fakultet u Beogradu, Srbija
4. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Srbija

Posmatrači

1. Morgiana Brading, MKTJ, kancelarija u Beogradu, Srbija
2. Ivan Jovanović, misija OEBS u Srbiji
3. Jelena Stevančević, misija OEBS u Srbiji
4. Marinko Đurić, Udruženje ubijenih i nestalih sa Kosova i Metohije, Beograd, Srbija
5. Mirjana Lazić, Fond za humanitarno pravo, Srbija
6. Sandra Orlović, Fond za humanitarno pravo, Srbija
7. Nenad Obradović, Fond za humanitarno pravo, Srbija

Organizatori

1. Tijana Savkov, Fond za humanitarno pravo
2. Suzana Vidović, Fond za humanitarno pravo
3. Tijana Rolović, Fond za humanitarno pravo
4. Milica Vesović, Fond za humanitarno pravo

Transkript audio zapisa

Marijana Toma: Moje ime je Marijana Toma i ja ću biti moderator današnjih konsultacija. Dobrodošli na konsultacije sa pravničkom zajednicom u Srbiji o inicijativi za osnivanje REKOM-a, Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o žrtvama sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Naš današnji skup otvoriće Nataša Kandić, izvršna direktorka Fonda za humanitarno pravo, zatim će govoriti Dragan Popović na temu Zašto REKOM, i zatim će o toku konsultativnog procesa govoriti gospođa Kandić, zatim profesorka Pravnog fakulteta Jasminka Hasanbegović i potom diskusiju. Ja bih molila uvodničare da se striktno drže vremena u skladu sa agendom da bismo mogli da što više vremena posvetimo diskusiji. Gospođu Kandić izvolite.

Nataša Kandić: Dobar dan, ja hoću samo nekoliko reči da kažem, upravo šta je, o čemu je ovde reč. Inicijativa REKOM nije prisutna u javnosti i o njoj se još uvek malo zna. O toj inicijativi se govori na skupovima sa različitim grupama, udruženjima, organizacijama civilnog društva i to jeste inicijativa civilnog društva post jugoslovenskih zemalja. Reč je o tome da preko 700 organizacija nevladinih udruženja žrtava, organizacija mladih, profesionalnih grupa civilnog društva smatraju da je sazrela društvena potreba da se o prošlosti, počinjenim ratnim zločinima razgovara u odnosu na potrebu da činjenice budu utvrđene, da žrtve budu priznate i da se o ratnim zločinima govori i u kontekstu priznavanja žrtava. Inicijativa ima cilj da različitim formama pritiska dovede do osnivanja Regionalne komisije o utvrđivanju činjenica o svim žrtvama, utvrđivanju činjenica koje mogu da pomognu da se na regionalnom nivou stvori klima solidarnosti i saosećanja sa svim žrtvama, posebno sa žrtvama iz drugih etničkih zajednica, koje su godinama, više od decenije, uvek smatrane kao pripadnicima neprijateljske strane i neprijateljskog naroda. Naš plan je da 1. juna 2011. godine sa sakupljenih milion potpisa podnesemo ovu inicijativu parlamentima u regionu i da raznim formama pritiska utičemo da parlamenti donesu odluku o osnivanju Regionalne komisije o činjenicama o svim žrtvama ratnih zločina i sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Toliko za početak, da znate o čemu je ovaj danas skup, a sve što smo postigli u dosadašnjim raspravama o tome ćemo govoriti kasnije.

Marijana Toma: Sada dajem reč Draganu Popoviću, programskom direktoru Inicijative mladih za ljudska prava koji će govoriti na temu Zašto REKOM.

Dragan Popović: Dobar dan svima i u moje ime. Marijana me je već predstavila i moj zadatak ovde je da vam kažem nešto o tome zašto smo se mi odlučili da podržavamo, da zastupamo i da javno zagovaramo Inicijativu za osnivanje REKOM u zemljama naslednicama bivše SFRJ. Jedno od osnovnih karakteristika ovog tela je da je to vansudski mehanizam. Pored postojećih suđenja za ratne zločine neophodno je da se u regionu bivše SFRJ uspostavi jedan vansudski mehanizam koji će imati malo fleksibilnije mehanizme koji će moći malo dalje da dobaci od postojećih suđenja za ratne zločine. Šta pod tim mislim, pre svega mislim da ta buduća Regionalna komisija može

kredibilno da utvrdi činjenice o tome šta se desilo na području bivše Jugoslavije i da utvrdi činjenice, ono što je jako značajno o žrtvama i ratnim zločinima i oružanim sukobima u svim ratovima koji su tamo vođeni. Znači može da pruži jednu potpuno jasnu sliku o tome šta se dogodilo. Zašto nam je bitna ta slika? Pre svega bitna nam je da bi sprečili ubuduće ponavljanje zločina i samih ratova iz 90-tih godina. Jedan od mehanizama kako možemo da sprečimo ponavljanje ratnih zločina jeste upravo to da tačno utvrdimo šta se desilo. Vi svi ovde znate, mnogi od vas i mnogo bolje od mene, kako je do sad utvrđivano, to jest neutvrđivano činjenično stanje posle ratova. Bilo da je u pitanju I ili II svetski rat. Nikada na ovom prostoru nismo imali utvrđeno činjenično stanje, štaviše nikad nismo imali ni spisak žrtava, o ljudskim gubicima da ne pričam. Znači imali smo nekakve pokušaje posle II svetskog rata, za koje se pokazalo da nisu služili utvrđivanju pune istine već nekim drugim ciljevima. Znači ovakva komisija sa svojim nalazima može da nam pruži jasnu sliku o tome šta se dogodilo. Može da nam da jasan spisak žrtava i ne samo spisak i ne samo svođenje tih ljudi na nekakve spiskove ili brojke već tačne okolnosti pod kojima je svaka od tih žrtava stradala. To će sa druge strane sprečiti ono što se danas dešava u svim bivšim jugoslovenskim republikama, a to je istorijski revizionizam i sa druge strane relativizacija onih zločina koji se u toj konkretnoj zemlji koji se određenim grupacijama hajde da tako kažem ne sviđaju ili koji ne prihvataju odgovornost za takve stvari. Znači sa ovako utvrđenim činjeničnim stanjem od strane jednog regionalnog, vanskodskog, nezavisnog tela mnogo će kredibilnije moći da se brani, mnogo će uverljivije moći da se brani istina da tako kažem od pokušaja i revizionizma i relativizacije. Još jedna od važnih stvari Zašto REKOM. REKOM može dosta da pomogne i to verujem da je to tema koja vas sve dosta zanima. REKOM može značajno da doprinese i svim budućim suđenjima za ratne zločine. Ne samo suđenjima već može i ratnom tužilaštvu jako puno da doprinese. To nije komisija za istinu svuda u svetu, ne svuda ali većina komisija za istinu u velikoj meri doprinela da se pokrenu, verovatno ste čuli, prošle nedelje je upravo je završen proces, osuđen je poslednji argentinski diktator, tako da se procesi suđenja ljudima koji su osumnjičeni ili optuženi za ratne zločine, za teška kršenja ljudskih prava. Ti procesi nisu nešto što se završava brzo, odmah nakon sukoba. Oni traju. Vrlo je važno da nijedan od tih optuženih ne izbegne pravdu. Naravno, zbog faktičkih okolnosti mnogi od njih će izbeći, ali sve dok možemo do poslednjeg da stignemo, bez obzira na njegove godine i sve ostalo jako je važno da tužilaštvo ulaže maksimalne napore da se to radi. Upravo nalazi jedne ovakve komisije, znači jednog vanskodskog mehanizma koji će da dokumentuje, da napravi dosijea o svakom od ratnih zločina, da svaka od žrtava mogu u velikoj meri da pomognu tužilaštvima da pokrenu istrage. Znači oni će svoje istrage pokrenuti na osnovu ovih dokaza. Mislim da će to jako doprineti jednom novom zamahu kada su u pitanju suđenja za ratne zločine i teška kršenja ljudskih prava u prošlosti. I naravno ono što treba pomenuti, jeste da odgovorim na kraju ali nije najmanje važno, šta više, to je uloga koju će ovo telo imati za same žrtve. Znači mi ovakvim jednim telom pružamo ono što je žrtvama od ogromne važnosti a to je javna platforma za žrtve ratnog zločina, za žrtve teških kršenja ljudskih prava. Oni će dobiti priliku da se putem jednog ovakvog tela obrate da tako kažem javnosti, da se njihova reč čuje. Da se ono što su oni preživeli, da to mogu da čuju svi stanovnici bivše Jugoslavije. To će sa jedne strane njima samima puno značiti da. To je neka vrsta priznanja, ne moram o tome široko da vam pričam. Svi ste svesni i bili ste u prilici da slušate koliko samim žrtvama znači da nešto kažu o onome što im se desilo. A sa druge strane ne samo što će značiti žrtvama, značiće puno i javnosti na ovom prostoru ili hajde da tako kažemo regionalnoj javnosti na prostoru bivše SFRJ. Znači ljudi će moći da razviju neku vrstu empatije, saosećanja. Znači moći će da imaju, tj. imaće potpuno drugačiju percepciju, potpuno drugačiji odnos i prema žrtvama i prema ratnim zločinima i prema politikama koje su do tih zločina dovele kada budu mogli da čuju direktno šta same žrtve, sami svedoci govore o tome šta se

to njima desilo. Mislim da je to mnogo, mnogo efikasnije nego kada mi aktivisti i branitelji za ljudska prava ili pravnici ili advokati ili ko god drugi prepričava, kada govori, bilo u televizijskim studijima, bilo u nenakvim direktnim nastupima. To nema tu težinu za javnost koju će imati direktno svedočenja samih žrtava ratnih zločina i teških kršenja ljudskih prava.

Mirjana Toma: Hvala Dragane, pogotovo na efikasnosti. Sada će vas gospođa Kandić upoznati sa raspravom o mandatu i ciljevima REKOM-a i odnosom REKOM-a i suđenja za ratne zločine. A da ja se izvinjavam, ja sam napravila grešku. Prvo ćemo da pogledamo dokumentarni film Regionalna debata o mandatu REKOM-a.

Dokumentarni zapis: Regionalna debata o modelu REKOM

Marijana Toma: gospođa Nataša Kandić.

Nataša Kandić: Moram da priznam da što više gledam ovaj naš dokumentarni materijal sve više sam fascinirana mišljenjem i predlozima učesnika. To su obični ljudi a izgovaraju, svi oni, veoma važne stvari u odnosu na ono što nam se dogodilo i u odnosu na tu potrebu da se s tim odnosimo ili prema tome odnosimo na odgovoran način. Film ima tehničkih problema i danas čini se više nego ranije, tako da ćemo pokušati da to malo uredimo ali ja nemam šta novo da kažem u odnosu na ono šta se u ovom dokumentarnom materijalu pokazuje. Pozvala bih vasda posebno obratite pažnju na nekoliko pitanja koja jesu bitna u odnosu na naš cilj da oblikujemo, da stvorimo model koji će da odgovori šta treba da bude cilj te komisije. Vi vidite iz ovog filma da se u raspravi vodi ozbiljan razgovor o tome da li cilj treba da bude samo utvrđivanje činjenica, odnosno rekonstrukcija događaja ili bi taj hronološki pregled ratnih zločina odslikao samo jednu stranu, a bez konteksta, bez uzroka rata ostali bismo uskraćeni za taj faktografski, činjenični a istorijski zapis o prošlosti. Bilo bi nam dragoceno da i vi pokušate iz ugla ljudi koji se profesionalno bave činjenicama na jedan poseban način, da nam pomognete argumentima za činjenice, i argumentima za činjenice i za činjenice o uzrocima rata odnosno i za istorijski taj i politički kontekst. Takođe vidite da se tu jako puno razgovara koji su tu još ciljevi, koji bi trebali da budu ciljevi. Pa je nedvosmisleno da svi smatraju da ta komisija treba da se bavi reševanjem sudbine nestalih, otkrivanjem masovnih grobnica i da je to jedna ne samo obaveza države po svim međunarodnim normama da mora da odgovori na svoju obavezu da porodicama žrtava pruži sve relevantne podatke i činjenice o sudbini nestalih, nego to je jedno moralno pitanje. Danas postoji najmanje 16.000 porodica koje tragaju još uvek za osnovnim podacima o sudbini nestalih njihovih najbližih članova. To je prosto jedno pitanje na koje se mora odgovoriti pre, ima prvenstvo u odnosu na sva druga pitanja. Onda se, kao što vidite iz ovog filma, svi se slažu šta treba da bude u okviru mandata te komisije. Povremeno se mandat komisije poklapa sa mišljenjima o tome šta treba da budu ciljevi i to je nekako prirodno, ali videli ste koliko zapravo svi smatraju da je javno svedočenje važno i da ima veoma velike razlike u odnosu na svedočenje pred sudovima za ratne zločine. Svi shvataju, učesnici u ovoj raspravi, koje su to razlike, da su u suđenjima za ratne zločine, žrtve u funkciji dokazivanja krivice optuženih, a da bi u javnim svedočenjima pred komisijom zapravo bilo jedno svedočenje pred javnošću, neometano ali naravno da to svedočenje bi moralo da bude prethodno provereno iz nekoliko izvora kako se ne bi dogodilo da u javnost iznosimo i podatke koji nisu provereni ili koji su pripremljeni iz političkih razloga. Ja bih vas takođe zamolila da obratite posebno pažnju na odnos Regionalne komisije, tog vanskudskog tela i tužilaštava, suđenja za ratne zločine. Mi smo ovde, u ovom dokumentarnom

materijalu, imali jednog učesnika čije mišljenje je, rekla bih, bliže tome da on misli da bi komisija trebalo da bude maltene servis tužilaštvima. U raspravama koje smo imali kasnije, posle ovog filma ima vrlo jasnih mišljenja da komisija mora da bude potpuno nezavisna, da ne treba da bude vrlo tesno vezana za tužilaštva i da moraju da postoje vrlo jasne procedure o saradnji između Regionalne komisije i tužilaštva kako bi ipak dokazi prikupljeni radom Regionalne komisije poslužili u aktuelnim suđenjima za otvaranje novih istraga i za intenziviranje postojećih suđenja, korišćenjem dokaza koji su prikupljeni tokom rada komisije. To bi bilo vrlo dobro da čujemo i vaše mišljenje upravo zbog toga zato što mi ovde govorimo o jednom vansudskom mehanizmu nasuprot suđenjima za ratne zločine čiji je osnovni zadatak da na osnovu utvrđenih činjenica izreknu presudu koja mora da bude pravična i u odnosu na optužene i u odnosu na žrtve. Završavam, vraćam reč Marijani da ona dalje vodi raspravu u skladu sa dnevnim redom.

Marijana Toma: Prema dnevnom redu sada će govoriti profesorka Jasminka Hasanbegović na temu Životno i pravne činjenice, odnosno utvrđivanje, kvalifikacije i interpretacije činjenica. Nakon toga ide diskusija u kojoj vi imate reč.

Jasminka Hasanbegović: Ja ću dozvoliti sebi da vam iz ugla onoga čime se ja profesionalno bavim skrenem pažnju na neke stvari koje bar najveći broj ljudi uključujući i stručnjake vidi na određeni način, a što ipak nije sve tako neupitno i na kraju krajeva argumenti struke kojom se ja bavim govore u prilog nekakvim relativizacijama o kojima mi mislim da bi trebalo da vodimo računa. Naime, najpre o samom pojmu i shvatanju činjenice. Svako od nas polazi od stava da je činjenica okolnost koja je utvrđena odnosno dokazana kao istinita. U tom pojmu poimanja činjenice se krije i jedan koncept istine koji je prosto prevaziđen. Naime ne postoji jedna jedina istina. Čitavo moderno doba jeste proticalo u smislu tog saznanja da nešto tako postoji i da se može utvrditi i da nauka treba pre svega da nam ukaže na put, onaj put kojim utvrđujemo ono što je istinito i ono što su činjenice i da kada se to postigne jednom, to je neupitno i jednom za svagda dato. To nije tako nažalost ni u fizici a nekmoli u ljudskim stvarima, u pravu pogotovo nije tako, u istoriji nije tako. A da to nije tako ja ću vas podsetiti na nešto što smo svi naučili još u gimnaziji. Naime literatura je vrlo često umela da nas uputi na neke istine kao što smo iz „Neprijatelja naroda“, Ibsenovog, naučili da većina nije uvek u pravu i da demokratija koja je redukovana na vladavinu većinskog stava nema uvek naročitu vrednost i da se to poimanje dakle mora korigovati. Isto tako nas je Vladan Desnica u svojim Proljećima Ivana Galeba, ja više ne znam da li on pripada ovom ili onom korpusu pisaca, reč je o Srbinu iz Hrvatske... Ko se koga odrekao ali literatura je u svakom slučaju vredna i preživeće sve naše podele, kvalifikacije i diskvalifikacije i sve naše istine i nove istine. Vladan Desnica nas je uputio na stav o tome da svako ima svoju istinu i kolikogod se mi užasavali i ježili to jeste vrlo blisko onome što je stav i nauke danas i stav, prosto naše životno iskustvo koje mi moramo da uvažavamo i kome se često, vrlo često opiremo. Dakle mi moramo da vodimo računa da postoji razlika, a naravno to znamo, između stvarne istine i ja bih rekla stvarnih istina i pravne istine, pa i tu naravno može se i mora se govoriti o pravnim istinama i istorijske istine, odnosno istorijskim istinama. REKOM naravno niti pretenduje, niti može da pretenduje na to da bude onaj ko će utvrditi tu jednu jedinu moguću istinu i to još zvaničnu istinu. Naravno da tako nešto nije ni moguće, ali ono što REKOM može i treba da učini i to je ono što je naš dug ljudski, građanski, a pogotovo naš dug još dodatni profesionalni, sad mislim na pravnički korpus, pre svega, ali mislim i na neke druge struke, dakle da omogući jednu ozbiljnu dokumentacionu bazu gde će, od koje će polaziti najrazličitiji ljudi zainteresovani za istinu odnosno istine i pravnici, ne samo tužioc, nego i istoričari, nego i drugi ljudi zainteresovani. Na kraju krajeva svi oni koji se osećaju žrtvama, a o

pojmu žrtve ja ću nešto još reći upravo egzemplifikujući na tom pojmu sve teškoće ovog velikog posla. Dakle pre svega mislim da je naša odgovornost ljudska, građanska, profesionalna, ako hoćete istorijska. Neko to može shvatiti i nacionalnom odgovornošću, odgovornost svakoga tipa podrazumeva da omogućimo svima da se prikupe dokumenti vezani za to vreme jer samo ako se prikupe svi mogući dokumenti i samo ako se oni pohrane ne na jednom mestu, u tom smislu za mene je irelevantno pitanje gde je centar. Taj centar može da se menja, ali svakako ni ti dokumenti nikako ne smeju biti pohranjeni samo na jednom mestu. Mi znamo kakav je odnos u ovoj sredini prema dokumentima. Mi znamo kako se dokumenti uništavaju, kako se istorija prepravlja a nekad, kako se različito interpretira. O tome ste mogli nešto čuti i u ovom filmu. Dakle da bismo omogućili interpretaciju na koju niko ne može imati monopol, na interpretaciju tih činjenica, pa naravno ni REKOM, pa ni monopol na jedinu ispravnu interpretaciju svih tih činjenica, pre svega treba omogućiti da se prikupe, pribave, da postoje dokumenta, i to ne samo na jednom jedinom mestu. Zahvaljujući ovim savremenim tehnologijama to je danas i moguće i nije uopšte toliko teško. **Ja plediram za to da sva ta najrazličitija dokumenta ne budu pohranjena samo na prostorima post jugoslovenskim, nego i još negde.** Za svaki slučaj i za nedaj bože. Prikupljanje svih tih dokumenata će omogućiti bavljenje tom dokumentacijom na različite pomenute načine. Ono što onemogućava postojanje jedne jedine istine jeste, vraćam se opet na taj koncept činjenice, u kome je istinita činjenica pleonazam, a neistinita činjenica kontradikcija. Naime ako pođemo od tog shvatanja, od koga mi jesmo naučeni da polazimo, da postoji samo jedna jedina ispravno utvrđena istina i da su činjenice po definiciji okolnosti koje su utvrđene, odnosno dokazane kao istinite, onda naravno je istinita činjenica pleonazam, a neistinita činjenica kontradikcija. Međutim to ipak nije tako, nije tako ni u životu ni u pravu, ni u istoriji i zašto to nije tako. Zato što prosto činjenica nema bez odgovarajuće kvalifikacije. Pođimo od pojma žrtve. Pazite mi svi imamo nekakav intuitivni pojam žrtve. Naš intuitivni pojam žrtve se ne mora poklapati sa pravnim pojmom žrtve. Hajde recimo da je pravni pojam žrtve određeniji od naših različitih intuitivnih poimanja žrtve. Kada se utvrdi, recimo, da je neko stradao u nekom određenom događaju, mi uvek kvalifikujemo onoga ko je stradao kao žrtvu. Nema dakle utvrđivanja činjenica bez kvalifikacije. Kvalifikacija je uvek jedan vrednosni postupak. To je naš vrednosni stav. I nema poimanja uopšte bez vrednovanja. I nema, nikad ne može biti saglasnosti, potpune saglasnosti u smislu jednoglasnosti, definitivne u prostoru i vremenu, u vrednovanju. Zato ne može da postoji, i ne treba pretendovati na to, da postoji, jedna jedina istina. I u tom smislu ne treba se ni bojati da će REKOM imati takvu pretenziju i pogotovo da će uzeti posao nekom drugom ili da će doprinosti recimo da pravna istina bude istorijska istina ili da pravna istina zameni životne istine svih onih koji su učestvovali u sukobima, niti pak svih onih koji posle sukoba stiču saznanja o tim sukobima za koja pretenduju da su istinita. **U tom smislu ja najveći i najznačajniji, najbitniji, najljudskiji, ako hoćete civilizacijski, ako hoćete i istorijski i pravni i kulturni, građanski i politički, koji god doprinos REKOM-a vidim pre svega u tom ostvarivanju dokumentacione funkcije. Omogućavanja svakome da dođu do reči i da se negde te pojedinačne istine pohrane, a onda će naravno pravници prosuđivati relevantnost za pravo, za postupke, istoričari će procenjivati, ocenjivati relevanciju za utvrđivanje istorijskih istina, sociolozi, psihijatri izučavajući najrazličitije patologije ili već druge društvene pojedinačne devijacije za svoja istraživanja. I naravno da će i javnost moći da se upozna sa tim istinama. Vratću se na ovaj pojam žrtve. Koliko god vas to šokiralo, a bez namere zaista, bilo kakve namere da bilo koga povredim, ja vas prosto ljudski i profesionalno moram suočiti sa jednim širim mogućim poimanjem žrtve, odnosno žrtava. Mi smo čuli u ovom filmu da treba obuhvatiti i one koji su bili prinudno, prisilno mobilizovani naročito kada je reč o izbeglicama. Pazite, može se postaviti pitanje zašto samo prinudna mobilizacija izbeglica. **Ima u ovim sukobima toliko različitih ljudskih sudbina i toliko****

mogućih, takođe po sopstvenom samoodređenju žrtava. Ja mislim da apsolutno mi možemo određivati te pojmove u užem u širem smislu, ali da treba da bude ova funkcija i zadatak, cilj ovog procesa dokumentacije da do reči dođe svako. I ne samo žrtve nego da i oni koji su neposredno učestvovali dođu do reči i do mogućnosti da se sagleda istina subjektivna, pojedinačna, neminovno, istina i one druge strane. Mislim da razumevanja potpunog svega ne može biti ako se fokusiramo samo na jedno usko poimanje i žrtve pa onda i celokupnih zbivanja. Koliko je ljudi stradalo i postradalo i na koji način postradalo, pravo utvrđuje na jedan način. Pravo ima i mora imati, mada ponekad ima i bezobalne pojmove, ali prosto pravna istina je vremenski određena, ograničena, ograničena postupkom dokazivanja, poimanjem dokaza, procedurama, interpretacijama tih pravila, manjkavostima prosto u postupcima. Pravna istina može biti, u smislu pozitivno pravne istine, jedna. To je istina presuđene stvari. Ali mi svi znamo koliko je ona ograničena i u tom smislu je vrlo važan ovaj mehanizam i konstituisanje jednog ovakvog tela koje može omogućiti i ja mislim da će ono omogućiti pre svega generacijama koje dolaze. Ali ako se taj posao sada ne obavi mi ćemo se, odnosno ne mi, oni koji dolaze posle nas, će se suočiti sa svim onim teškoćama sa kojima smo se i mi suočavali kada su u pitanju istine balkanskih ratova uprkos nekim dokumentima koji su fascinantni i za koje se i ne zna jer smo navikli da nam se plasira samo jedna oficijelna istorijska istina. Naša tradiciju uprkos pozivanju na zlatni vek demokratije, pazite ako je to i bila 1903.- 1912. ja vas podsećam, jeste tek devet godina, a ja ću se ograničiti samo na društvo u kome mi živimo. Nešto malo o tome koliko je ta istorijska istina relativna. Pazite Srbija više od dva veka nastoji da se konstituiše kao moderna država i taj proces je još uvek u toku.

I dozvolite mi da kažem onako sasvim usput, prosto ne mogu da odolim, a da to ne kažem pred ovim auditorijumom. Ovo što se zove reforma pravosuđa jeste jedan veliki korak unazad u tom nastojanju konstituisanja Srbije kao moderne države. Dakle mi neprestano imamo taj hod jedan korak napred dva koraka nazad i mi, bar oni koji razumeju o čemu je ovde reč zaista, imamo veliku odgovornost u smislu podrške da se prikupe najrazličitiji dokumenti, najrazličitija svedočenja o tome što se zbivalo da bi oni koji dolaze mogli što potpunije i što relevantnije da govore ne samo...jer ako ne mogu više u Balkanskim ratovima, o Prvom svetskom ratu, o Drugom svetskom ratu, da mogu da govore potpunije i sa više osnova i svestranije sagledane te istine o zbivanjima pre svega 90-tih godina. U tom smislu je i nekakvo strogo vremensko ograničenje u tim svedočenjima. To je takođe nemoguće. Mora se imati fleksibilnost i nešto ste o tome čuli i u ovom filmu. Istina dakle nije jedna jedina i veliki doprinos utvrđivanju tih istina i mogućnosti da se odgovornost ljudska, stručna, pravna, i svaka druga dovede do odgovarajućeg ljudskog i civilizacijskog nivoa jeste ono što ja mislim da je osnovni mandat, vokacija, cilj, kako god hoćete REKOM-a i u tom smislu sve ono što čine i činili su ljudi u najrazličitijim organizacijama civilnog sektora, nevladinim organizacijama i ono što je činjeno unutar nekakvih vladinih tela jeste takođe relevantno, i biće sigurno relevantno za ovu dokumentacionu bazu koja treba da bude najšira i onda može ostvariti i ove druge ciljeve, a ja sebi dopuštam da kažem samo doprineti ostvarenju ovih drugih ciljeva. Jer mi smo svedoci kako rad na pomirenju može da izvrne u jednom trenutku drugačije interpretacije istih događaja, da ne kažem činjenica da nešto što je služilo pomirenju služi u drugom momentu zavađanju. Mi ne možemo imati monopol na interpretaciju činjenica i na to niko i ne pretenduje, ali možemo dati značajan doprinos podržavajući ovu komisiju REKOM da se nešto što jeste naš dug uradi i da se u tome ne okleva.

Marijana Toma: Hvala profesorka Hasanbegović. Pre nego što počnemo diskusiju ja bih samo htela da se nadovežem na nešto što ste rekli. Ja sam po struci istoričar i ovo što je profesorka rekla da bi REKOM ustvari trebalo da posluži stvaranju dokumentarne baze, a da će interpretacija biti slobodna. Svakako se slažem sa tim da će interpretacija gotovo uvek biti na savesti, što se tiče moje

struke, na savesti časnih historičara, ali stvaranje jedne ovakve dokumentacione baze činjenica o onome šta se desilo u prošlosti će svakako poslužiti suzbijanju količine dozvoljenih laži. Tako da ćemo na taj način moći da suzbijamo i te neke interpretacije koje će služiti relativizaciji zločina. Da bih vam objasnila koliko su stvari ozbiljne htela bih da vam ukažem na jednu potpuno ličnu priču. U trenutku kada sam studirala na fakultetu Odeljenja za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu, ja sam učila da je u Jasenovcu bilo ubijeno 600.000 ljudi. Kada je trebalo da predajem istoriju koju godinu kasnije ja sam deci trebala da predajem da je u Jasenovcu 1.200.000 ljudi. Upravo zbog toga što se nisu stvorile dokumentacione baze, što činjenice nisu bile utvrđene, ovakve relativizacije i manipulacije brojkama i žrtvama, manipulacije istorijskim činjenicama i falsifikovanje doveli su do toga da omogući stvaranje jednog plodnog tla za događaje koji su nam se desili. Sada bih vas pozvala na diskusiju da govorimo o tome Zašto REKOM. Kakav bi mogao da bude mandat i ciljevi REKOM-a, po vašem mišljenju, i kakav odnos ovog tela bi mogao da bude s pravosuđem. Pre nego što krenemo na diskusiju, pre nego što se javite za reč, takođe ću vas zamoliti da se prilikom javljanja predstavite radi transkripta koji pravimo nakon svake ovakve konsultacije. Gospođa Kandić se prva javila za reč.

Nataša Kandić: Napravili smo jednu grešku kao organizatori, pa ja pokušavam da ispravim. Mi smo danas ovde u jako lepoj sali, ali smo zaboravili da kažemo otkuda to. Gradska uprava ima agenciju za saradnju sa nevladinim organizacijama, odpre dve godine. Tu agenciju vodi Danko Runić, koji je bio malopre ovde. Trebalo je da ga pozovemo da i on otvori ovaj skup, ali smo navikli na njega, pa smo napravili propust. Zahvaljujući njemu imamo priliku da Gradsku kuću koristimo i za skupove ovakve prirode, što pomaže da nalikujemo pristojnim društvima u kojima gradska kuća služi najrazličitijim potrebama građana. Stvarno ne postoji lepši prostor od ove sale i kad bismo mogli i vikendom da ga dobijemo bilo bi više događaja, ali naravno gradske službe ne rade vikendom tako da sutra imamo isti ovakav skup sa veteranima, izbeglicama ali nažalost neće biti u ovoj sali.

Hoću da vam kažem nekoliko reči o ovoj civilnoj inicijativi. Rekla sam da mi ne postojimo u javnosti. Sada pokušavamo da dopremo do javnosti putem medijske kampanje. Evo u maju mesecu ići ćemo sa prvim spotom Zašto REKOM. Onda posle toga pokušaćemo da napravimo neke događaje koji će da a skreću pažnju na ovu inicijativu. U novembru ćemo ići ponovo sa jednom jakom medijskom kampanjom koja treba da pokaže kakav smo to model mi u ovoj raspravi, u kojoj je do sada učestvovalo oko 5.000 ljudi, a iz filma vidite koliko jerazličitih profesija, koliko je tu ljudi iz različitih delova bivše Jugoslavije učestvovalo koliko tu ima dobrih, dobrih predloga i mišljenja, a onda potom u martu i aprilu 2011. godine organizujemo kampanju prikupljanja milion potpisa u svim državama bivše Jugoslavije, uključujući i Makedoniju i Sloveniju da bismo model REKOM, sa milion potpisa 1. juna 2011. godine predali parlamentima u regionu. Dotle znači moramo da imamo iskristalisane stavove i kada je reč o ciljevima i kada je reč o mandatu i kada je reč o onim posebnim ciljevima osim utvrđivanja činjenice, osim uzroka rata, posebnim aktivnostima kao što je javno svedočenje i da imamo rešenja u odnosu na prepreke o kojima vrlo dobro i vrlo konkretno govore ovi učesnici dosadašnje rasprave. U tom smislu ja bih vas još jednom pozvala da posebno obratite pažnju na pitanja koja su vama bliska s obzirom da ste iz pravničke zajednice.

Marijana Toma: Ja bih vas sad pozvala da uzmete učešće u diskusiji. Izvolite. Da li se neko javlja za reč. Izvolite gospodine Fila.

Toma Fila: Ja sam Toma Fila, advokat sam inače. Hoću da vam osvetlim ovu temu s jedne druge strane. Ovde imate mnogo pravnika tužilaca i govoriću o tome profesionalno. Međutim ja sam bio savetnik blaženo počivšeg patrijarha Pavla. Sad sam savetnik patrijarha Irineja. Verovatno ste očekivali nešto drugo da vam pričam, ali ću vam pričati o veri. Dakle ja nemam saznanja pošto ste me jedanput gospođo Kandić pitali da li mislim da znam više od vas o ovom ratu, pa sam vam odgovorio javno da ne znam. Ja sam obišao ratište i bio svuda kao patrijarhov savetnik. Sad je umro, tajna je prestala da postoji. Ja vam to sada govorim i sada dolazimo do toga zašto ja to govorim. Da li ste se zapitali kakav je uticaj bio verskih pastira. I ja sam veliki vernik, verujte mi. **U redu ako imamo pomirenje kao cilj mi ne možemo da dođemo do tog cilja ukoliko ne uvedemo u ovu priču i veru.** Imao sam prilike da slušam verovanje kako se određenim molitvama i određenim savetima upravo blokira put ka izmirenju. Ja bih voleo dakle kao moj skromni doprinos ovome da počnemo i da počnete jer sve to stoji na vama, ja sam istorija, da počnete i tim pravcem. Znae poginuo jedan poljski predsednik. Kod nas je značajan jer nije podržavao nezavisnost Kosova. Ali je ono šta je bitno u celoj priči, da su bogoslužjenje držali zajedno i pravoslavni vladika i katolički biskup i svi su mu odali priznanje, poštu. Šta mislite kako bi to izgledalo, zamislite sad, da na jednom, bilo kom stratištu, ne moramo sve u Srebrenicu, bilo koje dođu svi sveštenici da u istom momentu služe i kasnije nareda svojim nižima. Bilo da li je on hodža, pop, katolički sveštenik, svejedno, da govore svom narodu. U osnovi religije je i praštanje, vi znate to. Bilo ko koliko znate o religiji ali praštanje ... evo to sam hteo da kažem, izvinite gospođo Kandić.

Marijana Toma: Hvala lepo, jel' ima daljih učesnika u diskusiji. Izvolite.

Vesna Petrović: Ja sam iz Beogradskog centra za ljudska prava i prvo složila bih se sa godpodinom Filom da je crkva zaista odigrala, po meni bar, negativnu ulogu, mislim na sve crkve u ovim ratovima. Ja mislim da je REKOM obratio pažnju i na to i da je bilo nekih razgovora i sa crkvenim velikodostojnicima u okviru ovih debata. I mislim da je dosta istoričara o tome već nešto i napisalo i da je dosta kritika bilo do sada bar upućeno crkvama i zbog toga mislim da je važna njihova uloga ubuduće i potpuno se slažem da verovatno **kada se budu birali članovi komisije, sigurno bi trebalo pozvati i crkvene zajednice da u tome učestvuju.** Mislim da je ta dilema oko toga da li REKOM treba da bude regionalni ili ne razrešena i da on mora da bude regionalni baš zbog toga što ta istina...Jasminka stalno kaže ima nekoliko istina. Nema, ima samo jedna istina. Činjenice govore o nekim istinama. Druga je stvar kako ih mi interpretiramo pa to pretvaramo u istinu. Jednom je Stojan Cerović rekao da je na ovim prostorima istorija više neizvesna nego budućnost i mislim da je u tom pogledu bio potpuno u pravu i često mi se ta misao vrati kad god razmišljam o tome šta se dešavalo na ovim prostorima i šta se danas dešava i zato mislim da je REKOM jako važna i dobra inicijativa. Mi smo videli kako je reagovao naš parlament nedavno na rezoluciju koju je trebao da usvoji, ali u svakom slučaju možda će i REKOM inicijativa istu stvar da doživi, ali bez obzira važno je da je o tome počelo da se priča. Ne znam, još uvek sam u dilemi da li treba da sami učesnici, ovih 5.000 ili već koliko bude bilo učesnika u ovim debatama, da oni daju nekakve predloge, pa da se onda iz tih predloga ide kroz nekoliko faza. Plašim se da te faze mogu da pokvare celu ideju, a opet ne bi bilo dobro da samo jedan uzme neku inicijativu i da kaže evo ja sam, ne znam već ko i oni koji vode celu ovu akciju, pa da kaže eto mi sad predlažemo kandidate. Mislim da oko toga treba dosta ozbiljno da se razgovara i to je verovatno deo nekog statuta koji bi trebao možda da se usvoji ili ne znam kako će se zvati taj neki osnivački akt Regionalne komisije. Eto toliko mislim samo za početak, prosto da razbijem tišinu.

Marijana Toma: Hvala gospođu Petrović. Gospođa Kandić.

Nataša Kandić: Ja bih samo u vezi sa ovim što je advokat Fila rekao. Vi ste g.dine Fila videli, mislim na ovaj naš mali film, da je u Hrvatskoj bilo razgovora s predstavnicima religijskih zajednica. Bila je to jako dobra rasprava. Franjevci prednjače u tome, oni su vrlo liberalni, oni upravo govore u kontekstu u kom je to danas govorio i advokat Fila. Mi pripremamo ovu debatu sa predstavnicima religijskih zajednica u Srbiji, biće to početkom juna. Ali to ne ide ovde baš vrlo lako. Mnogo je jednostavnije naprimer to organizovati u Hrvatskoj nego ovde i evo ja ovom prilikom molim ako vi možete da pomognete u tome to bi bilo dobro. Zato što tačno je, bez verskih zajednica, religijskih organizacija mi ne možemo govoriti ni o ovom procesu a posebno u kontekstu nekog dugoročnog cilja pomirenja. Ja bih samo ponovo skrenula pažnju da nema neke zabune. Nije ovde pomirenje u ovom dokumentarnom materijalu stavljeno kao definitivno iskristalisan stav. Pomirenje se shvata kao socijalni proces koji treba da dovede do stvaranja ambijenta saosećanja i solidarnosti a pomirenje u smislu pomirenja i mirenja sa vlastitom odgovornošću je viđen kao dugoročni cilj, tako da znači ovde svi beže od tog bukvalnog značenja pomirenja, mirenja među ljudima. To apsolutno niko ne prihvata. To se smatra nedopustivim da se uopšte u tom kontekstu govori o pomirenju.

Silvija Panović Đurić: Ovako, ja sam sad pogledala ove papire koji su dati i čini mi se da ova diskusija treba da se fokusira na neke suštinske probleme o kojima se treba dogovoriti. Naravno da ja, kao verovatno većina vas ovde, nemam nikakav konačni odgovor koji mogu da ponudim i prosto ja sam sedela i razmišljala kako to sad izgleda kad neko jednom uzme papir i pitaju ga šta o tome misliš. Ovo što je Vesna rekla ja se slažem da o mandatu zaista treba razmisliti. Ono što je meni važno i što bih ja izdvojila kao suštinsku opciju je opcija A, a to je da mi se čini da ona zaista doprinosi tome da se izbegnu bilo kakve političke kalkulacije i nagodbe između različitih država. I da ono što mi se ne sviđa u opciji B je ta mogućnost ako to svaka država bude radila sama, da onda kandidati mogu ne biti prihvaćeni ili prosto percipirani kao prave ličnosti ili pravi izbor za takvu jednu komisiju i da zato nekako regionalna ideja, po meni, pre svega podrazumeva da se to ipak obavi na manje ili više ujednačeni način u čitavom regionu. Ono što je jedno od pitanja ovde koje je bilo postavljeno da li tu treba da budu predstavnici Evropske unije i Saveta Evrope, Ujedinjenih nacija. Možda DA kao jedno, ali samo sa savetodavnom ulogom. Znači čini mi se da treba možda i da postoji mogućnost u Statutu kako razdvojiti te dve funkcije. Da nekada ljudi koji dođu sastrane imaju objektivniji, manje emotivni, manje angažovani pristup u čitavoj stvari, pa da nekad možda mogu biti korisni u okviru svojih saveta. Ja bih sad tu samo kao fusnotu navela da trenutno u okviru Evropske unije i čitavih dijapazona pitanja kojima se ona bavi je jedan od predloga da se uvede krivično delo negiranja holokausta koje je sada naravno prošireno u svim tim debatama i na pitanje negiranja vršenja ratnih zločina i čini mi se da je to možda taj neki komparativno evropski pristup koji bi bio dobro došao. Znači, ne insistiram. Ono što mi se čini da je takođe dosta važno oko mandata REKOM-a i ovog pitanja na šta se, na koji period ograničiti. Možda takođe postoji mogućnost u jednom trenutku ovo što je Vesna rekla da to jeste 5.000 ljudi ali da li samo oni imajući u vidu da zaista danas internet pruža različite mogućnosti da možda organizacije mogu da izađu sa jednom listom pitanja koja bi bila neka vrsta on-line pitanja i na koje ljudi ne bi mogli da daju ono što se sada prosto... Podsetila sam se iz ovog filma da je čak bilo negativnih komentara na blogu i političkog angažmana kada je Biljana Kovačević Vučo preminula. Prosto ako bi to mogao da bude tipizirani upitnik na koji ljudi mogu da daju odgovore šta im se čini ili sa nekim obrazloženjem u dve rečenice da bi možda mogao da se dobije neki isfiltrirani predlog kako ta neka šira zajednica

percipira određena pitanja zato što sam ja ovako protivnik nekih upitnika koje često koristi čak i Evropska unija, pa kaže evo izvršili smo analizu stava žena prema Evropskoj uniji na uzorku od 15 žena u svakoj državi. Znači ja sebe jako volim i cenim ali ne mislim da bi odgovor 15 žena zaista bio konačni odgovor na neko pitanje oko toga šta bi obavezno moralo da uđe, a da ako neko drugi želi da se bavi još nečim da bi onda i drugi morali prikupljati takve činjenice jer bi samo onda govorili o činjenicama. A da je ovo možda opcija 2 - odrediti minimalni deo, ali reći, da se možda ne ograničavaju na. To bi bilo po meni jedan dobar pristup svemu tome.

Oko uloge komisije u krivičnom procesuiranju. Vi svi znate naravno da je moja vokacija krivično pravo i da ja svoj posao s te strane jako volim, međutim čini mi se i Nataša je to rekla na početku, da ovde postoji opasnost od toga da li će i na koji način ljudi govoriti o nekim stvarima i ako se to uključi u pravni postupak da li neće mandat komisije skrenuti na neku drugu stranu jer bi onda neko ipak trebao da prati kako su te činjenice iskorišćene u samom postupku. Ono što je po meni važno to je da se ne slažem se da komisija treba da predloži pomilovanje zato što se neko kaje. Ja se izvinjavam, ali za mene je to apsolutno neprihvatljivo i sad tu zadržavam to pravo zato što je toliko puta dobri advokati su posavetovali svoje stranke da moraju da se kaju. Ja smatram da se kajanje mora manifestovati nekim činjenicama a ne time što ja kažem jako mi je žao. Meni je to uvek primer u glavi kad se obnavljala katedrala u Kotoru Svetog Trifuna da je tada su dolazili, ovo što je advokat Fila rekao, došli su zaista veliki crkveni velikodostojnici i katoličke i pravoslavne veroispovesti. Meni je bio simpatičan jedan dečak svojih 5-6 godina koji očigledno čitavu ceremoniju nije shvatio te je ustvari u trenutku kad su trebali da se kaju i da prosto imaju jedan skrušen izraz lica on to rešio da otpeva: kajem se, kajem se. To je za mene ipak neka vrsta percepcije. Stoga se slažem sa ovim prethodnim predlogom, a to je, da se može uzeti kao olakšavajuća okolnost ukoliko ta osoba iznošenjem određenih činjenica bitno doprinese utvrđivanju istine u krivičnom postupku. Za mene je to ono gde takva osoba zaista pokazuje na neki način da je do kajanja došlo, ali to da se da svako obezbedi informacije i obezbedi kajanje. Mislim da na taj način sa kajanjem ne treba poređivati. Mislim da je to u ovom trenutku sve što sam htela da kažem.

Marijana Toma: Samo vas molim da se predstavite zbog transkripta.

Aleksandar Resanović: Koristim i ovu priliku da podržim uopšte jednu ideju kao što je ova ideja koja je u osnovi REKOM-a. Ali kad kažem ideju onda bi trebalo nešto reći naravno i o mandatu, ali tu još uvek nisam dovoljno spreman da bih o mandatu govorio, ali bih mogao nešto više da kažem o onom finalnom cilju koje bi trebao REKOM da postigne. Ovde je bilo reči o pomirenju, međutim slažem se da jeste pomirenje neki krajnji finalni cilj, ali ja ga tu više doživljavam u nekom kao pojam u nekom polufilozofskom smislu da bi ipak mislim trebalo naći nešto što je mnogo realnije za ostvarenje cilja, nego postići pomirenje. To realnije bi moglo da bude u svakom slučaju suočavanje s prošlošću. Znači neki zadatak koji do sada brojni organi ili propisi nisu uspeli da ostvare na ovom području. Setimo se samo neprimene propisa konkretno Zakona o lustraciji ili jednog neuspešnog kratkotrajnog trajanja jedne uredbe kratkog značaja i kratkog sadržaja, malog broja članova dugačkog naziva koje se odnosi na otvaranje dosijea što se takođe naravno vrlo, vrlo ograničeno ostvarilo. O Komisiji za istinu i pomirenje naravno mislim da ne treba ni reč ijednu potrošiti, tako da očigledno da ostaje upražnjen prostor kako doći do tog procesa suočavanja s prošlošću. Ako sve ovo što sam rekao nije uspelo, onda možda treba tražiti upravo izlaz u tim javnim debatama, regionalnoj saradnji u procesuiranju, ali ne samo pred sudovima koji su nadležni za pitanja ratnih zločina nego čak i pred sudovima koji su nadležni recimo za pitanja organizovanog kriminala jer bi njihov značaj i nadležnost uopšte u ovom momentu kada se govori o sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije 90-te

godine nije ni malo beznačajan. Naravno u procesu saradnje je neminovna saradnja ne samo državnih organa nego i nevladinih institucija pa u tom smislu je REKOM upravo jedan od mogućih načina na koji se takva saradnja može ostvariti na regionalnom nivou, a takođe bi trebalo čini mi se da REKOM pospeši onda eventualno i ove druge oblike, odnosno vidove postupka suočavanja s prošlošću. Najzad, s obzirom da ovde govorim ispred Institucije poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti, želeo bih da posebno naglasim ovaj drugi aspekt, ovaj aspekt zaštite podataka o ličnosti, da ukažem na to da će takva jedna, takav jedan način rada u procesu suočavanja s prošlošću neminovno dovesti do toga da će se postupati sa podacima o ličnosti i da to, iako su žrtve u pitanju, da to za nas nisu i ne treba da budu mrtvi ljudi. Znači to su ljudi koji naravno imaju svoje ime i prezime i koji imaju svoju nacionalnu i versku pripadnost. Znači radi se ne samo o običnim podacima, da kažem pod znacima navoda o običnim podacima o ličnosti, već se radi i o onim koje naš zakon poznaje kao naročito osetljive podatke o ličnosti te bi u tom smislu trebalo da postoji odgovarajući odnos. Odnosno da REKOM poštuje propise kad govorimo o slučaju Srbije, da poštuje naš nacionalni zakon o tome i da jednostavno ukažem da poverenik koji jeste, da državni organ koji je nadležan da vrši nadzor na sprovođenju izvršenja zakona je broj jedan koji u tom smislu i učestvuje da ponudimo unapred jednu saradnju u smislu ostvarivanja procesa i prikupljanja i zaštite i obrade podataka o ličnosti i ujedno da izvinim gospodina Šabića, poverenika koji je odsutan pa nije mogao da dođe. Hvala.

Marijana Toma: Hvala vam puno. Produžavamo diskusiju do 13.00 časova i onda ćemo imati pauzu za kafu i ručak, da ne bismo sada prekidali. Izvolite. Gospodin Đurić, izvolite.

Rajko Đurić: Prilikom prvoga skupa u hotelu Mladost, da izrazim podršku osnivanju REKOM-a jer mislim da je to od izuzetno velike važnosti, kako za Srbiju tako za sve ostale regionalne države. I posebno da REKOM može doprineti da se dođe do onoga što je i nama, a posebno budućim pokolenjima najdragocenije, a to je istina koja se dogodila na ovim prostorima. U tom smislu se potpuno slažem sa onim što je Nataša rekla na početku, da bi ta istina doprla u što širu javnost neophodna je kampanja ili kako je to rekao slavni nemački filozof Karl Jaspers: istini je potrebna takođe propaganda. Naravno ne želim da ulazim u one stvari i pitanja koja je profesorka pomenula, jer to zadire pre svega u filozofiju i metodologiju, ali uzgred jednostavno da se deblokiramo od relativizacije smem vam kazati da nas astronomi svakodnevno psuju jer svi kažemo da sunce izlazi na istoku a zalazi na zapadu, a astronomi kažu da to uopšte nije tačno. Niti sunce izlazi, niti zalazi, prema tome šta je činjenica to dobro znamo, naročito od Karla Popera, ali istina je naravno uvek nešto više od zbira činjenica. Ja sam se nažalost ili sreću, sticajem okolnosti bavio mnogo holokaustom jer pripadam narodu koji je zajedno sa Jevrejima podneo najveće žrtve i ponekad kažem dovoljno je pomenuti samo jedan podatak, to je čuveni eksperiment Jozefa Mengelea nad osmoro romske dece u Aušvicu, Birkenau. Ta deca sticajem prirodnih okolnosti imali su heterokromiju. To znači jedno plavo a drugo crno oko i Mengele je na kraju posmatranja sam izvadio oči toj deci, zatim ih je ubio i svojim autom odvezao u gasnu komoru. Nema te vage, nema te vage koja može izmeriti težinu očiju te osmoro dece. Nažalost, kod nas, i to je jedan gospodin kojeg smo imali prilike čuti ovde, s razlogom rekao, ovde se mnoge stvari znaju. Ja sam vrlo zahvalan gospodinu Tomi Fili koji je ukazao na ulogu i značaj crkve i ostalih religioznih institucija u bivšoj Jugoslaviji. Ali, moramo takođe, da tako kažem, imati u vidu šta su radili mediji, mediji u bivšoj Jugoslaviji, naročito u Srbiji, jer tada sam bio urednik lista Politike, pa takoreći znam iz prve ruke, su pripremili taj zastrašujući rat na prostorima bivše Jugoslavije, počev od RTS-a. Mi smo tada neke u Šumatovcu pitali, evo kao prijateljima, kolegama i drugovima odajem vam tajnu, koliko ste

danas snimili mrtvaca u beogradskim bolnicama i mrtvačnicama koji su u početku prikazivani kao žrtve ustaškog terora. I svi ti ljudi, postoji dokumentacija i dokumenti, i svi ti ljudi mogu, naravno da bar etički i moralno, profesionalno odgovaraju ako ne pred sudom. Mi nismo naravno jedini koji se bave ovom izuzetno ozbiljnom, teškom i kompleksnom temom pomirenja. Nemci su dali ogroman da tako kažem teorijski i metodološki i praktični doprinos tome. I gospodin Resanović ima potpuno pravo kad kaže pomirenje nije dovoljno i odista zajedno sa pomirenjem uvek ide sećanje i tiče se budućnosti ove zemlje. Dakle REKOM bi odigrao odista jednu dragocenu ulogu, ako bi s jedne strane sabirao činjenice i podatke, ali i inicijative naravno, i potpuno se slažem, da ne zaboravim, s vama, da treba, jer je to praksa u svim evropskim zemljama, kažnjavanje laži o Aušvicu, odnosno negiranje holokausta mora ući u naše zakone. **A sada posle Rezolucije o Srebrenici takođe dezavuisanje zločina u Srebrenici mora postati kažnjivo delo** i onda bismo mogli, da tako kažem reći, evo mi smo ipak nešto postigli. Iz taktičkih razloga možda je dobro, da na početku, u središtu pažnje bude Srbija, Hrvatska i Bosna. A onda kasnije, Nataša to bolje zna, i verovatno osećate zašto. Jer tu su glavne stvari, znate, imate od Aristotela do danas jasno, kao aksiom rečeno: naoružana nepravda je najstrašnija nepravda. I tu činjenicu ne može da negira ni jedan istoričar. I drugo ključno pitanje tada u istoriji jeste na čijoj su se teritoriji vodili ratovi. Sve drugo su stvari o kojima se može diskutovati, koje se mogu interpretirati na ovaj ili na onaj način, ali to su dve ključne aksiomatske stvari koje se moraju imati u vidu kao polazište za rasuđivanje o istorijskim događajima. Toliko sam imao i hvala.

Marijana Toma: Hvala puno. Da li ima još neko da se javlja za reč. Tanja Drobnjak, izvolite.

Tanja Drobnjak: Ja bih samo istakla jedan mogući aspekt delovanja komisije za koji ja smatram da ima izuzetnu ulogu, odnosno izuzetnu važnost za žrtve. Govorim sa pozicije advokata koji učestvuje u sudskim postupcima u okviru programa reparacija i moram priznati da dosadašnja iskustva kada su u pitanju reparacije, odnosno postupci koji se vode u našem sudskom sistemu za naknadu štete žrtvama, kršenja ljudskih prava uopšte, a naročito žrtvama u slučajevima ratnih zločina. Ta iskustva do sada nisu zadovoljavajuća i **smatram da je jedna od izuzetno važnih uloga, kako ja to vidim a koju bi komisija imala, a to je upravo sastavljanje preporuka u cilju unapređenja reparacija u svim zemljama, a naročito ovde kod nas. Zato smatram da je potrebno izvršiti neku vrstu edukacije, odnosno približavanja samog koncepta reparacija kako našoj javnosti tako i državnim odnosno pravosudnim organima kako bi se shvatilo da naknada štete, obično naknada štete nije isto što i reparacija. Izraz reparacija ima mnogo širi i sveobuhvatniji značaj i da kažem uticaj kako na javnost, tako i na žrtve ratnih zločina i kršenja ljudskih prava uopšte.**

Marijana Toma: Hvala puno. Nataša izvolite.

Nataša Kandić: Ja sam htela da sudiju Alimpića podsetim. On je pre dve godine, u februaru 2008. godine kada smo mi počeli sa raspravom o regionalnom pristupu, pa o potrebi regionalnog tela za utvrđivanje činjenica, govorio o toj razlici, o ulozi oštećenih žrtava u postupcima za suđenje za ratne zločine i o njihovom učešću i ulozi pred tim regionalnim telom. Pa bi bilo dobro da i o tome razgovaramo, da vidimo šta bismo, naravno da učešće oštećenih žrtava pred sudom prvi put dobijaju neko formalno priznanje, a šire neko priznanje bi dobile tek javnim svedočenjem pred komisijom.

Miroslav Alimpić: Pričali smo o istini. Da li postoji jedna istina, da li postoji više istina, da li svako ima svoju percepciju istine. Pitanje da li uopšte postoji apsolutna istina i da li mi uopšte imamo

potrebe da u ovom momentu utvrđujemo nešto što ćemo nazvati istinom. Da li je možda bolje da to ostavimo za kasnije a da mi prikupimo u ovom momentu ono što je nama bitno, materijale za neka saznanja o prošlim događajima, pa da posle vidimo kako ćemo to zvati. Možda da sada ne sečemo sa tim šta je istina, čija je istina i ko bi to mogao da utvrdi neku sadašnju istinu. **Moje viđenje nekog odnosa REKOM-a i pravosudnih organa ima dva aspekta. Jedan je svakako poznati stari aspekt o tome da je jako dobro za pravosudne organe da postoji jedna ovakva inicijativa jer je potpuno jasno da sudovi redovni kod nas, pritom mislim i na Tribunal, značajno mogu da doprinesu utvrđivanju nekih pouzdanih podataka o žrtvama i o počiniocima. Ipak su neke sudske mogućnosti veoma ograničene. Ovakve inicijative mogu da pruže mnogo širu bazu podataka i zbog toga je bitno podržati ovakve inicijative.** Po nekom mom shvatanju interesantna je i druga strana, odnosno uticaj osnivanja ovakvih komisija na organe pravosuđa, pre svega na tužilaštvo. **Po meni, ovakva inicijativa, ovakvo prikupljanje dokaza, javno svedočenje žrtava jeste neki vid pritiska na sud i na tužilaštvo. Pritom ne mislim ništa loše, mislim da je dobro da se na neki način utiče u tom smislu na sud i na tužilaštvo da shvati gde još može da pronade dokaze da može da pokrene odgovarajuće postupke jer smo se do sada susretali sa tim da tužilaštvo i sudovi imaju puno problema da nađu relevantne dokaze.** Naravno ovaj odnos mora u potpunosti da se izgradi kada se uzimaju izjave ljudi. Namerno ne kažem svedoka, jer oni kad govore pred REKOM-om neće biti svedoci, bar se nadam da ih nećemo tako tumačiti. Mora da se zna kakav je njihov stav. Da li oni uopšte žele da svedoče naknadno pred nekim sudom ili žele samo da pokažu svoju neku, da podele sa nekim neka svoja saznanja o događaju, podele sa nekim svoje emocije. Kada smo pričali o toj nekoj istini i kada smo govorili o tome koliko je to bitno ili ne, ja samo evo mogu da vas podsetim šta je rekao jedan od svedoka u Haškom tribunalu kada je bila priča oko događaja u kojima je on učestvovao, pa mu je advokat odbrane rekao da ne govori istinu, da laže. A onda svedok kaže 'ja ne da govorim istinu ja govorim više od istine'. To opet pokazuje koliko je to relativno i koliko je to rastegljiv pojam. Zato mislim da ne bismo trebali da idemo u neke detalje, ali ono što mislim da je interesantno to je da ljude treba podržati da govore o svojim stradanjima. Nisu žrtve naravno samo mrtvi ljudi, žrtve su i njihove porodice i njihovi prijatelji i konačno u najširem aspektu i svi mi. I na neki način ljude treba podržati da govore o tome, a posebno da govore pred sudom. Kada su počela suđenja za ratne zločine na teritoriji Srbije, 2003. godine, počelo je sa Ovčarom imali smo problem uopšte komunikacije sa zemljama u okruženju gde se nalaze svedoci i eventualni izvršioци. Bilo je nerazumevanja, bilo je otpora, apsolutno je bilo odbijano da svedoci recimo iz Hrvatske dođu u Srbiju i da svedoče. Pa smo onda ulagali zaista veliki napor da se pronade način i modus da se ohrabre ti svedoci da kažu svoja saznanja, da prenesu to državnim organima kako bi se mogli procesuirati izvršioци. Mislim da je to bio dobar put i dobar način jer je putem međunarodne zamolnice istražni sudija zajedno sa tužiocem otišao u Hrvatsku, gde su građani Hrvatske pred svojim sudom, pred svojim istražnim sudijom iznosili svoja zapažanja opet u prisustvu tužilaca iz Srbije i istražnog sudije i Srbije i takav vid komunikacije se nastavio i kasnije u nekim drugim događajima koji su vezani za Bosnu. Ali ono što je važno u tom momentu to je prvi korak i prva stepenica da ljudi se odvaže da tako nešto urade. Sledeći korak je bilo uključivanje, naravno i velika pomoć nevladinih organizacija. Na neki način organizovanje tih svedoka da dođu u drugu državu, relativno malo vremena posle rata. Da se ne osećaju sami, da imaju neku podršku. Tad je došlo i do formiranja posebnog tela u okviru suda za podršku svedocima i to je doprinelo da veliki broj svedoka dođe u Srbiju na suđenje i prisustvuje tim suđenjima. Kažem to se ponovilo i u slučaju sa Bosnom i Hercegovinom gde su svedoci kada smo ih pitali da li žele da dođu u Srbiju da svedoče rekli ako već državni organi saraduju i vide da pored tužioca iz Bosne sedi tužilac iz Srbije ili istražni sudija iz Srbije i oni su shvatili da postoji mogućnost i da mogu da svedoče. I zato mislim da

je jako važno održati ovakav način komunikacije, pojednostaviti modele procesne prirode koji bi doprineli da se što lakše dođe do podataka koji su bitni i za suđenje. Evo toliko, hvala.

Marijana Toma: Hvala vam puno gospodine Alimpiću.

Jasminka Hasanbegović: Nadovezujući se pre svega na ovo što je kolega generacijski Resanović rekao i drugi pomenuli. Formulisući ciljeve i imajući na umu doglednu ostvarivost tih ciljeva. Ako je nekakav krajnji cilj recimo pomirenje, a jedan korak pre toga suočavanje s prošlošću. Činjenice, možda nisam bila dovoljno jasna u tom svom izlaganju, možda je ono bilo u nekom smislu preterano stručno. Moj stav nije naime da je istina nešto što je potpuno relativno. Da postoji jednakost između istine i laži. Moj stav je da je istina nešto što počiva na argumentima i snazi argumenata pri čemu mi moramo da imamo u vidu da su ti argumenti nekada argumenti autoriteta, uključujući i iracionalnih autoriteta. Nekada su ti argumenti zasnovani na našima zabludama i u tom smislu ona jeste relativna, pogotovu što je reč o nekim stvarima iz kojih mi imamo tek neke isečke i što naš pogled bude i širi i dublji i zasnovaniji i argumenti vagani i cenjeni, što je opet vrednosni stav, ona se polako kristalizuje, ali mislim da niko ne treba da ima stav da je njegova istina jedna jedina istina i da je to početak. I u tom smislu čak korak pre u odnosu na suočavanje s prošlošću, jer kad kažemo suočavanje s prošlošću vrlo često imamo ideju o tome da je o toj nekoj prošlosti rečena definitivna istina i sad mi treba da se suočimo sa tim. Mislim da postoji i jedan korak pre toga, dakle pomirenje, a pre toga suočavanje s prošlošću, a pre toga to je uvažavanje. Uvažavanje drugog i drugačijeg i mislim da je to nekakav prvi korak sa kojim se mi moramo suočiti. Naime daleko smo od tog prvog koraka koji je uslov za ovaj drugi korak suočavanja s prošlošću, a onda i pomirenje. Naime kad kažem drugog i drugačijeg mislim drugog i drugačijeg u smislu ličnosti, u smislu stava, u smislu učesnika, u smislu naših kvalifikacija tog učešća, u smislu na kraju krajeva ako hoćete i te neke tuđe istine. Ako smo u stanju da to za početak samo uvažimo, koliko god mi mislili da je ta istina zabluda, bez tog nekog uvažavanja i sposobnosti da čujemo, a onda ocenjujemo, mi nećemo otići daleko i u tom smislu naravno i ta javna svedočenja, naravno da ih treba podržati ali mislim da treba imati sluha i za one koji neće biti spremni odmah na javna svedočenja i da treba i njih saslušati i da treba i njihove stavove negde prihvatiti i pohraniti, jer i oni mogu doprineti. Naime pomenuto je učešće crkve na samom početku, da bismo uopšte prihvatili imoramo biti svesni, na kraju krajeva da ako hoćete ta ckrvena istina je drugačija od naše percepcije istine i da za početak ako mislimo da imamo sagovornika u crkvama mi moramo biti spremni koliko god se nama kosa dizala na glavi, koliko god se ježili na tu jednostranost. Na tu jednostranost koju su imale određene posledice. Moramo za početak imati stav uvažavanja. Bez toga nema dijaloga jer samo u njemu možemo postepeno razgovarajući na temelju argumenata doći do, ponekad eventualno samo, do nekakvih zajedničkih stavova. Pa na kraju krajeva iako svako ostane pri svom stavu. Znae, jedna je stvar ako čujem drugi stav i na njemu zasnovane argumente, dobijam mogućnost da promislim, dobijam mogućnost i ti argumenti dobijaju mogućnost da vremenom utiču na nekakvo pomeranje stavova. Proces je i mukotrpan i dug i nekakve rezultate ne možemo očekivati vrlo brzo, ali ukoliko tih rezultata bude, njih će biti tek kada se zasnivaju na argumentima i tek kada mi imamo sposobnost da saslušamo i zato mi se čini da to uvažavanje jeste prvi korak, a da REKOM jeste taj forum u kome se neće biti apriori gluv i apriori sa negativnim stavom prema bilo kom drugom i drugačijem. Hvala.

Marijana Toma: Marko Karadžić.

Marko Karadžić: Nisam ranije učestvovao u diskusijama i sad gledam ovaj papir i slušam i samo da javno iznesem pitanja koja sam sebi postavljam. Ovde kad govorimo o vremenskoj nadležnosti tu treba definisati isto jasno i u kom vremenskom periodu trebamo odraditi čitav posao, odnosno definisati u kom vremenskom periodu jer od toga, od vremenskog perioda u kome će delovati komisija sve zavisi mogućnost da se fokusira na određene stvari, na određeni vremenski period. Ovaj deo ovde u delu u kome će se komisija baviti istorijskim kontekstom ona će istraživati u ograničenoj meri relevantne događaje pa sad navodi tri opcije. '43. mislim da su to isuviše dugi vremenski periodi i mnogo događaja i potencijalna mogućnost da se skrene uopšte pažnja i medijska i ljudi koji su u komisiji sa onog što nam je prvenstveno cilj, a to je ova bliska prošlost i događaji koji su se dogodili na teritoriji bivše Jugoslavije, tako da ne znam baš kako je to lako povezati i kako je lako uopšte definisati relevantne događaje na koje će se fokusirati iz tog vremenskog perioda jer ili je jedno ili drugo ili sve zajedno iako se zajedno nikad neće završiti posao. Kada se govori o vrstama kršenja nekako uvek mi je jednostavnije da bude od samog početka jasno definisano čime će se baviti komisija jer onda ne gubimo ni vreme, ni energiju u toku samog procesa da definišemo, ne skrećemo sa onog puta, odnosno primarnog zadatka i ne dovodimo uopšte u opasnost postojanje komisije, jer takve stvari mogu da izazovu velike probleme i zastoje od samog početka koji neće ni do čega kasnije dovesti. Mislim ovo što ste ovde naveli da jeste sasvim dobro ili da se vodimo nekim statutom ICC-a ili već do sada definisanih međunarodnih zločina. Ovlašćenja, kada se govori o ovlašćenjima komisije, ovo što je ovde navedeno uzima izjave, prikuplja, posete to je sve ono što i treba da ima komisija koja se bavi ovim pitanjem. Tu se u potpunosti slažem sa svim ovim stvarima, samo se postavlja po meni pitanje definisanja ovlašćenja komisije sa nalazima, u odnosu na nalaze do kojih je došla u toku svog rada. Tu na primer smatram da komisija treba da ima u svojoj nadležnosti, evo kad smo govorili o 11. julu, i takve mogućnosti da se ne dovodi samo u vezu sa izdavanjem obavezujućih naloga ili mogućnosti da ispita određeni događaj već da se jasno definiše šta to podrazumeva kasnije u samom procesu odnosno uticajem na institucije koje izdaju određene udžbenike, koji se bave obeležavanjem određenih dana ili čak i nekog fonda koji bi mogao da se ustupi žrtvama, organizacijama ili podizanjem nekih memorijalnih spomenika ili čega već. I ovde uloga komisije u krivičnom procesuiranju, ovo na početku, tu u potpunosti se slažem komisija treba da ima ovlašćenja, odnosno mogućnost da podnosi krivične prijave i ja nikada nisam razumeo ublažavanje kazne ratnim zločincima ili da predlaže uslovno oslobađanje osuđenih lica. Nažalost ja to ne razumem, a čitajući i gledajući šta je radila komisija za istinu i pomirenje u Južnoj Africi, tu dovodimo u vezu rad komisije i verskih zajednica i Desmond Tutu-a koji je direktno rekao baš to pitanje kada su ga pitali pa zašto stalno insistirate na tome, oproštaju i svemu. On je rekao 'pa mene ste stavili, ja sam čovek koji je iz crkve i stavili ste me na čelo ove komisije, niste mogli ništa drugo da očekujete'. I uvek se podsetim to kada govorim o ovlašćenjima i obaveznosti samog dokumenta i nalaza komisije uvek to povežem sa radom one južnoafričke Komisije za istinu i pomirenje jer se tamo pokazalo da samo taj deo koji se odnosi na amnestiju jest bio obavezujući, sve ostalo što se odnosilo na žrtve i poboljšanje njihovog nekog položaja ili finansijskog ili bilo kog drugog nije bilo obavezujuće za državu, što je veliki nedostatak i tu treba jasno definisati u ovom našem procesu na koji način to želimo da uradimo i naravno ovde treba jasno definisati vezu sa medijima, odnosno na koji način će sve to funkcionisati, taj čitav proces. Naravno da neće dovesti u potpunosti do pomirenja, ali treba da baš ovo što ste naveli da iskoristimo mogućnost da se čuje za nešto i kreira neka drugačija svest i slika o onome što je bilo a o čemu ljudi ne znaju ili znaju i čuli su na neki drugi način ili iz drugih informacija. Eto toliko, hvala

Marijana Toma: Hvala. Silvija, pa se onda ja javljam.

Silvija Panović Đurić: Ja mislim da je jako važno odrediti koji je to mehanizam kojim će država biti uslovno rečeno primorana da saraduje. Mislim da smo svi više nego svesni da države u suštini uključujući državne organe u klasičnim krivičnim postupcima koji nemaju nikakve političke emotivne konotacije, nisu baš uvek spremne u potpunosti da saraduju. Mislim da je dosta važno razmisliti kakav bi to mehanizam i način bio da se države na neki način obavežu zaista, suštinski na saradnju sa komisijom. Ono što se uvek setim je jedn konferencija na kojoj je advokat iz Haga pokazivao papir na osnovu kojeg je imala pravo da sakrije sve što je smatrala da zadire u njen nacionalni interes i otprilike jedna rečenica je ostala osvetljena i sve drugo je bilo zatamnjeno. I to zaista nije bio ni cinizam ni karikiranje, nego prosto tužna realnost u postupanja u ovakvim postupcima. Pored toga sam se setila nečeg što sam malopre zaboravila, a što sam htela da kažem prosto u ovom nekom kontekstu ove istine, da se meni čini da je pitanje: na čemu je fokus, pa da se onda iz tog fokusa razviju druge stvari. Naprimjer ja smatram da nije dobro da se insistira na tome da će ona dovesti do pomirenja, jer pomirenje je individualni, lični čin, veza pojedinca sa događajem. Moje je pravo da se pomirim ili se ne pomirim, da oprostim ili ne oprostim. Mislim da ono što je suština komisije a to je da se ne zaboravi. Šta će iz toga izaći u tom smislu oprosta je zaista stvar individualna. Ja jesam hrišćanin ali u okretanje drugog obraza i nekažnjivost ne verujem, tako da smatram da je to opet moja lična interpretacija. Hrišćanstvo s druge strane čini mi se ako se kaže da je jedan od ciljeva izlazak iz začaranog kruga nasilja, kako je ovde navedeno. Za mene kao krivičara, iz čisto pravnog ugla, jedna jako važna stvar. Zato što po meni onog trenutka kada su svi kažnjeni vi ste ispunili ovaj sledeći čin afirmaciju demokratije vladavine prava, jer se onda po pravilu vidi iza nečega stoji sistem koji funkcioniše i čini mi se da se na na ovom prostoru zaista pokazalo da je jedan veći broj zločina vršen s onim većitim uverenjem da nikada nećete biti pozvani na odgovornost, zato što to radite u ime nekih viših ciljeva. Ja bih sad tu napravila digresiju oko učešća crkve i u stvari stavu građana prema informaciji. Mislim da se Beogradski centar za ljudska prava čitavog života bavio i dan danas zašto su im generacije zahvalne oko toga insistiranja na vezi i značaju odredbi Evropske konvencije za ljudska prava. Znači to pravo na informisanje je pravo da primete kvalitetne informacije. Za mene je to suština formiranja stava jedne generacije. Znači ako vi nemate podatke o nečemu, onda se uvek otvara prostor različitih zloupotreba i negativnih interpretacija. Zato što sve ovo što su svi ovi ljudi u filmu kojismo videligovorili jeste, sad ne da branim ovaj moj stav, ja sam zato malopre rekla kod ovlašćenja komisije da se ne slažem sa čitavim ovim nizom uslova, ali da jedan od paragrafa kaže da ukoliko su oni zaista dali tačne lokacije da vi možete da predložite pomilovanje. Druga je stvar banalizacija izricanja kazne. Gde vi kažete u nekim čak slučajevima u samom Haškom tribunalu, pa on je mlad i pokajao se pa zašto ne bi dobio 5 godina za 100 ubijenih ljudi kad je lepo rekao žao mi je što sam ih ubio. Mislim ta vrsta banalizacije za mene nije princip odmeravanja kazne. Za mene je princip odmeravanja kazne ako ste vi izašli sa tačnim lokacijama da ne morate dobiti maksimalnu kaznu, ne morate dobiti doživotni zatvor, možete da dobijete 40 godina ili 50 godina zatvora, sa mogućnošću ne znam, posle 20 godina da se vaša odluka preispita. Zato što mi se čini da je taj segment motivacije počinitelaca da iznesu takvu vrstu istine bitan zbog ovih porodica. Znači ja se sa kolegom Karadžićem slažem da je meni uvek u južnoafričkoj komisiji smetalo to insistiranje na toj amnestiji, zašta je otprilike bilo dovoljno izaći, ispričati svoju priču i biti amnestiran. Ali mi se u ovom trenutku čini da kad se pogleda ovaj film vidimo da je veliki broj porodica zaista na prvom mestu stavio da želi da zna šta se desilo, i da ako bi sa tim nekim obećanjem da će to biti uzeto u obzir prilikom odmeravanja kazne, zato mislim da je taj aspekt važan, a ne reći da će oni biti amnestirani ili da će kazna biti ublažena. Znači krivično-pravno to su dve bitne razlike stvari gledajući olakšavajuće okolnosti ublažavanja kazne.

Stoga mislim da to restriktivno treba da ostane sa sve svojim dugačkim paragrafom u kome se tačno navodi šta se smatra bitno kvalitetnom informacijom, a to je naprimer odavanje lokacija na kojima se nalaze ostaci preminulih.

Velimir Lipovan: Nadovezao bih se odmah na ovo pitanje koje je kolegunica pokrenula. Osnov, dali REKOM treba da daje preporuke za amnestije, pomilovanje i ostalo. Mislim da mnogo gubimo energije na to. REKOM nije neko telo koje će se samo doneti takvu odluku. On ne može pomilovati nikoga. Ali zašto da nema i to oruđe u svojim rukama. U celoj ovoj organizaciji i dovođenju ljudi, žrtava pa možda i onih koji su to uzrokovali pred neku javnu tribinu. Dakle mislim da REKOM po svojoj suštini treba da zadrži tu mogućnost, a on nikada ne može uticati na to da će neko biti pomilovan ili da će mu biti zaista kazna ublažena. Na kraju mislim da se pravosuđe mnogo brani od toga ovde, više nego što je to potrebno. Jer da je pravosuđe u svim zemljama regiona uradilo posao do kraja REKOM možda ne bi trebalo da postoji. Ali to se nije desilo. Zločinci su ostali bez procesuiranja i bez kazne, mnogi. I zbog toga je REKOM i potreban. Hteo bih još nešto. Odstupio bih od sadašnjeg toka diskusije. Da li je razmatrana posebno, aspekt bezbednosti članova komisije, jer mi smo svedoci da se suđenje pred Haškim tribunalom iza kojeg stoje moćne institucije nije moglo završiti u odnosu recimo na Ramuša Haradinaja zbog pritisaka na svedoke. Dakle ovde treba pričati i o bezbednosti ne samo članova komisije nego i ljudi koji dolaze da svedoče. I da li se o tako nečemu razmišljalo jer se bojim da bi nepripremljenost na neke izazove te prirode moglo da blokira celu ideju u startu.

Marijana Toma: Hvala. Ja ako mogu samo da odgovorim na to šta ste vi sada rekli. Svakako da se o tome jako puno raspravljalo do sada na konsultacijama vezanim za zaštitu svedoka. Naime poznato je iz drugih iskustava, drugih komisija da su one vrlo veliku pažnju posvećivale upravo zaštiti svedoka, a posebno žrtava koje nisu bile spremne da, bar one komisije koje su u svom radu imale javna svedočenja postojale su žrtve koje su bile spremne da govore ali i ne da im se identitet otkrije. Pogotovo se to vrlo vođeno računa u Sjera Leoneu gde su deca žrtve seksualnog nasilja govorili o onome što im se desilo. Htela bi da se vratim na ono što je gospodin Karadžić rekao vezano za ovlašćenja da se daju obavezujuće preporuke. Mislim da je to, nisam sigurna koliko je to izvodljivo da samo preporuke same po sebi budu obavezujuće, ali svakako o nekoj vrsti mehanizma za to, mehanizma koji će se brinuti o tome kako će država ispunjavati preporuke, jeste jedno od ključnih pitanja. Jer vrlo često se do sada u dosadašnjim iskustvima komisija za istinu dešavalo da su razmišljali isključivo o dva koraka. Osnivanje komisije i rad komisije, ali ne i o ovom trećem koraku. Kako naterati osnivača tj. državu da ispuni preporuke. Masa komisija do sada je imala vrlo ambiciozne preporuke počevši od južnoafričke koja je imala vrlo ambiciozan primer reparacije, ali je na odgovornosti države bila upravo to. Odgovornost države je bila na tome što je ona odlučila da ih ne ispuni iz različitih političkih razloga itd. Upravo je to, taj argument su koristili članovi Gvatemalske komisije koji su skoro bili ovde i govorili o tome da je njihova nedalekovidost o tome šta će se dešavati sa rezultatima rada komisije nakon što ona prestane da postoji, da njihovo nerazumevanje da treba da se brinu i o tom periodu je uticalo na to da u Gvatemali su postojale dve komisije, date vrlo široke preporuke i za reparacije, i za institucionalne reforme i organizaciju suđenja za ge nacid koji je ova komisija utvrdila da se desio u Gvatemali, ali da ništa od toga nije urađeno jer država je prosto odbila da se pozabavi time s obzirom da su mnogi pripadnici bivšeg režima i dalje igrali aktivnu ulogu u vladi, te država nije htela da „uzburkava preterano krhku demokratiju“. Tako da razmišljanje o tom trećem koraku je ja mislim vrlo važno. Nisam sigurna da će biti moguće naterati, odnosno u mandat REKOM-a staviti da REKOM ima mogućnost da daje

obavezujuće preporuke, ali da je svakako odgovornost prvenstveno i na kreatorima REKOM-a ali i na civilnom društvu i na profesionalnim udruženjima, pravničkoj zajednici a takođe i na udruženjima žrtava da razmišlja o tome da stvori neko telo nakon završetka rada komisije koje će pritiskati države da ispunjavaju preporuke ili bar zagovarati njihovu primenu. Hvala. Nataša.

Nataša Kandić: Ja sam opet htela da dam nekoliko informacija. Nekoliko učesnika danas je reklo valjda se o tome vodilo računa, misleći na to da li smo mi već razjasnili neka pitanja i došli do nekog iskristalisanog stava. Ovo je rasprava. U raspravi učestvuju žrtve, članovi porodica žrtava, predstavnici organizacija mladih, organizacija za ljudska prava. Ima tu pravnika, ima istoričara, ali manje nego što smo očekivali. Na ovaj skup mi smo mnogo više pozvali. Pozvali smo tridesetpetero pojedinaca upravo iz pravničke zajednice, ali naš utisak je kao i u vezi sa akademskom zajednicom, intelektualcima, da nema očekivane zainteresovanosti za ovo pitanje utrdivanja činjenica i javnog saopštavanja putem jednog vansudskog mehanizma i to je ono što malo nas iz Koalicije za REKOM zabrinjava. Koalicija za REKOM je krajem februara formirala Radnu grupu za izradu modela odnosno statuta REKOM. Opet radna grupa je sastavljena od pojedinaca iz čitave regije. U ovom trenutku nema predstavnika civilnog društva iz Makedonije i Slovenije, ali ćemo ih tokom leta i njih uključiti. Zadatak te radne grupe je da stalno razmatra i raspravlja o predlozima, mišljenjima i preporukama koji dolaze sa ovakvih skupova. I naravno tu ima različitih preporuka, , ima od onih koji su gotovo na nivou potpune saglansosti, da o njima ne treba više i dalje raspravljati kao što su pitanja nadležnosti REKOM-a u odnosu na pitanje sudbine nestalih, na pitanje masovnih grobnica, ali ima drugih pitanja o kojima nema ikristalisanog stava. Radna grupa ima zadatak da početkom juna izađe sa prvim nacrtom modela komisije, znači o tome će, taj draft će biti zasnovan na iznetim predlozima, mišljenjima i preporukama, ali ono što se meni sad u ovom trenutku već čini kao priličan problem, da mi nemamo još puno konkretnih predloga upravo iz pravničke zajednice, onda iz akademske zajednice, onda istoričari su veoma, veoma pažljivi, čak i da kažem misle da bi oni trebalo da ostanu po strani kada je ova rasprava u pitanju. A onda ćemo mi, kad se izađe sa tim prvim draftom, onda ćemo mi ponovo napraviti krug konsultacija kako bi se učesnici izjasnili o predlozima. Mi mislimo da će možda ova medijska kampanja učiniti da se poveća zainteresovanost za ovu temu, ali u ovom trenutku ja bih rekla da ipak zabrinjava da mi, da je ta tema, to pitanje vrlo važno za porodice žrtava, za porodice nestalih, za izbeglice, za ovaj, evo čak i za veterane, za organizacije mladih, za nevladine organizacije, ali da ne postoji interesovanje akademske zajednice ili šire rečeno intelektualaca. Ja bih sad htela da vas podstaknem da razmišljate i da iznesete neko svoje mišljenje o odnosu prema sudskim presudama, sudskim činjenicama. Onda o tome, ustvari šta konkretno treba da postupa prema činjenicama koje će biti utvrđene u toku rada. REKOM će sprovesti svoje istrage. Istrage u vezi sa određenim slučajevima. I Haški tribunal i svi nacionalni sudovi oni će obuhvatiti jedan broj uglavnom masovnih zločina, ali ostaće stotine i stotine, možda hiljade slučajeva koji uopšte neće biti, o kojima neće biti reči ni pred sudovima, onda ostaje to u nadležnosti REKOM-a. Ustvari jedna jedina komisija koja je kvalifikovala zločine je Gvatemalska komisija. Sve druge komisije nisu koristile tu jednu soluciju, rešenje da one zločine pravno kvalifikuju. U dosadašnjoj raspravi svi učesnici su protiv toga da REKOM,, kada postoje sudovi, kada imamo i Haški tribunal i kada je već toliko događaja, toliko zločina već dobilo svoju konačnu pravnu kvalifikaciju, da se REKOM uopšte bavi time. Ali osim većine koji smatra da su sudske činjenice nesporne, i da one kao takve moraju biti pravno nesporne i da one moraju biti tako prihvaćene od REKOM-a. Imamo i učesnike koji smatraju da će ako REKOM se bude odnosio, ako bude tako prihvatao sudske činjenice, da će možda izostati učešće nekih udruženja, nekih organizacija, pa možda i delova nekih regija, nekih entiteta koji danas postoje a koji su nastali

tokom tih oružanih sukoba. Bilo bi vrlo dragoceno, i tu je uloga pravničke zajednice vrlo važna u iznošenju argumenata za ili protiv ovakvih predloga i stavova. Eto ja vas molim da imate i to u vidu i da je vrlo značajno upravo vaše mišljenje o tome.

Silvija Panović Đurić: Mislim da ima suviše stvari Nataša koje su sad odjednom ovako spojene u jedno pitanje o kome mislim da niko od nas ne može trenutno da se izjasni i da kaže to je ovako ili onako. Zato ja mislim da je neophodno na neki način prostudirati što su dobre i loše strane. I meni ovo što se sviđa u vašim predlozima što ste nastojali iz svih ovih rasprava da izvadite dobre i loše uglove posmatranja ali opet svako od nas nešto vidi iz jednog ugla, nekad zaista zanemari dok mu neko drugi ne kaže ali to može dovesti do toga i toga. Čini mi se da upravo mandat REKOM-a treba da bude utvrđivanje činjenica o svim takvim događajima na prostoru bivše Jugoslavije. Pošto je barem to nesporno da je teritorijalno određeno gde će biti. I da ne možemo da kažemo unapred meni se to ne sviđa ako je svrha prikupljanja činjenica da je neki događaj više ili manje značajan zato što nije ubijeno sto ljudi nego jedan. Naprosto da je nekom ko je nekog izgubio taj jedan događaj verovatno izgubljeni rat i stoga mi se čini da bi REKOM morao da nastavi na najobjektivniji mogući način da prikupi sve činjenice koje su relevantne. Tu se sad postavila ova pitanja na koji način će, ali mislim da je sudija Alimpić to dosta dobro objasnio. Da je prikupljanje činjenica o svim događajima dvostruko korisno čak i kad ne postoji formalno obavezujuća veza između jednoga i drugoga u tome da se prvo na neki način olakšava funkcionisanje nacionalnih sudenja za ratne zločine s obzirom da se javnost prosto senzibilizuje ka tome, da postoji jedna druga istina koju nisu percipirali do određenog trenutka. S druge strane čini mi se takođe da i sam sud može da iskoristi kao polazište makar neke prikupljene činjenice i da krene u tom pravcu sakupljanja pravno validnih ili prosto dokaza koji će biti i na sudu validni. Zato mislim da to nije ni lako ni jednostavno u jednom trenutku reći mi smo za ili protiv. I stoga mi se čini da kad se bude pravio Statut uvek je najlakše kritikovati. Meni se zaista sviđa što će, svi znamo mnogo je lakše iskritikovati tuđ rad nego napraviti svoj, pa jako cenim to što ćete vi do juna da obavite taj teži deo posla, da izađete sa nekim draftom i zaista mislim da onda treba ići samo ka tome da se izbegnu rešenja koja će imati negativan efekat, odnosno koja mogu da se negativno odraze na ono što je cilj svima nama danas. A to je da se ipak ovo više nikad ne desi i da se to što se desilo znači prosto predstavi na pravi način. Ja sam sad sa Inicijativom mladih za ljudska prava obišla tri grada u Srbiji i a pro po vaše apatije, gde su teme bile o sukcesiji, tranziciji, ljudska prava i evropske integracije. Ljude ništa ne zanima, ja se iskreno izvinyjavam, za mene je to porazno jer smo vi i ja obišli celu Srbiju pričajući o ratnim zločinima. Tad smo makar imali ljude koji se sa nama nisu slagali pa su vikali, grdili, svađali se, diskutovali. Sad smo došli u jednu stiuaciju koja je mnogo lošija, a to je ta vrsta apatije da ljude prosto zaista ništa više ne zanima što mislim nije vezano samo za stav prema ratnim zločinima. Problem je daleko dublji i da ta konstantna kampanja kao i angažovanje, vidim da se među donatorima nalazi veliki broj međunarodnih fondacija i toga, mislim to je jako važno stalno pričati o tome, i prosto ako bismo prestali i rekli dobro ljudi nisu zainteresovani onda se opet ništa ne bi promenilo narednih sto ili hiljadu godina. Tako da mislim da apatija ne treba da nas demoralise nego da mi tako nastavimo da pričamo, a čini mi se da nije lako dati odgovor i da nije loše i kad bude se izlazilo sa draftom ako negde Radna grupa ne može da postigne konačni dogovor, takođe je dobro kao što se radilo za Statut ICC-ija staviti opcije jedan, dva i onda možda samo o tim pitanjima otvarati buduću diskusiju. Znam da ovo ničemu nije koristilo ali lakše mi je.

Marijana Toma: gospodin Višnjčić.

Tomislav Višnjić: Evo ja ću samo malo da se nadovežem. Po meni je hajde, relativno sam nov u ovom, ovaj materijal sam dobio jutros. Jedna od svrha osnivanja REKOM-a je da se pokriju oni događaji koji su bili u sivoj zoni i koji nisu pokriveni presudama sudova. I očigledno je da sudovi ni u najefikasnijim pravosudnim sistemima ne mogu da postignu kažnjavanje svih učesnika, odnosno izvršilaca u masovnim kršenjima ljudskih prava kakva su bila na našim teritorijama u vreme ovih zajedničkih ratova. Iz toga, ako sam dobro shvatio, trebali bi da pokušamo da izbegnemo ponavljanje suđenja koja već postoje i eventualno da se možda osvetle na neki drugi način od onog načina koji je rađen u toku samog suđenja bilo ovde bilo pred Tribunalom u Hagu. Iz prostog razloga zato što su odbrane ponekad fokusirane isključivo na, to sad pričam sa gledišta odbrane, zato što su ponekad isključivo fokusirane na individualnu krivičnu odgovornost i pogotovo u onim prvim krivičnim predmetima često su prolazile, da tako kažem, razna tumačenja tužilaštva na koja odbrana jednostavno nije reagovala jer im to nije bilo glavna stvar u toku postupka. Tako da sa te strane moguće je znači da se delimično osvetle ali bi prvenstveno svrha mogla da se ispuni na način da se pokriju ovi ostali događaji i da se na taj način zadovolje i žrtve i ostali. Da se pokriju oni mnogobrojni događaji koji su ostali u senci događaja koji su opet suđeni na bazi jedne selekcije koja je često vršena opet ne samo iz, hajde da kažemo iz nekih razloga izazvanih težinom događaja, ponekad iz razloga da bi se pravilno rasporedila geografski ili da bi se razni izvršiocu po raznim nivoima osudili kao krivci. Tako da sa te strane mislim da u pogledu tema kojima bi REKOM trebalo da se bavi, da bi fokus trebalo da se odnosi najviše na ove nepokrivenne događaje. Onda se nadovezujem na predloge koji su dati u vezi ovlašćenja REKOM-a da izvrši određene preporuke vezane za način kako da dođe do informacija o tim, hajde da kažem neotkrivenim ili još uvek nerazjašnjenim događajima i mislim da ove preporuke koje on daje su apsolutno prihvatljive. Sad opet dolazimo na sledeću temu a ta tema je da REKOM u suštini preuzima jedan deo državnih ovlašćenja, odnosno da država treba da prenese jedan deo tih ovlašćenja. E sad kad pogledamo ovaj uporedni pregled i ono što manje-više znamo da ove komisije u ostalim državama, tamo su one imale lakši problem. Imale su komunikaciju samo sa jednom državom. Ovde je taj problem najmanje trostruki, jer će najmanje uskoro u svakom od tih predmeta biti potrebno da se komunicira najmanje sa tri a ponekad i naravno sa svim državama u regionu. Ponekad će ta komunikacija da zavisi od trenutnog političkog stanja u tim državama i od potreba koje lokalnim političarima u tom trenutku izgledaju zarad njihovih nekih tekućih problema, izgledaju važnim. Tu je važno da se na početku odmah definišu odnosi između REKOM-a i država da bi se izbeglo, da bi se ustvari izbegla mogućnost da u kasnijim fazama dođe do određenih vrsta opstrukcija. Isto tako je važno da u pogledu finansiranja određenih aktivnosti REKOM-a se odmah definiše šta je obaveza države, a šta je obaveza REKOM-a. Na primer predviđaju se obavezujući nalozi, mislim privođenja. Nisam sad siguran tačno šta je napisano, to treba neko da plati. Znači to je posao koji odmah u startu mora da se izdefiniše da ne bi kasnije neki ministar finansija na potpuno nekom desetom nivou pokrenuo to pitanje i time blokira rad. Znači sa te strane, tehničke, postoji niz pitanja. Mislim da Tribunal može da posluži kao osnov šta su sve oni radili sa Holandijom i sa ostalim državama u regionu, pa i sa ostalim državama koje su im pristupale da bi mogli da efikasno sprovode, a i oni nisu baš bili najefikasniji, ali da bi mogli da efikasno sprovode one zadatke koji su im dati. I otprilike je to ono što sam hteo da kažem, da, još jedna važna stvar. Znači u pogledu ciljeva mislim da bi morao da bude relativno ograničen na početku. Da reparacije i sve ove sekundarne posledice rada REKOM-a bi trebalo da se ili ostave za neku drugu fazu ili uklone iz krajnjih rezultata. Jer jednostavno suština, odnosno baza za uspeh REKOM-a će biti efikasnost saradnje sa državama koje treba da mu daju podršku. Svaka komplikacija u tom pogledu, iz potpuno, neću sad da kažem sporednih, pošto su svi razlozi relativno važni, ali u ovom trenutku sporednih razloga, bi mogla da iskomplikuje i da onaj

glavni cilj ustvari ugrozi, a to je možda ono što sam ja rekao, ali definitivno prikupljanje što više činjenica o događajima koji, iz razloga o kojima smo svi govorili ovde, ali u svakom slučaju jedan od njih je i nemogućnost istraživanja i nemogućnost na drugi način prikupljanja informacija. Znači da se to jednostavno, da se taj cilj ostvari a posle toga moglo bi u raznim fazama već da li REKOM da produži delovanje ili kroz određene državne organe da se to izmaterijalizuje. Eto toliko.

Marijana Toma: Hvala puno.

Jasminka Hasanbegović: Vaš stav izrečen o tome da država prepušta i treba da prepusti neka svoja ovlašćenja, nadležnosti REKOM-u.

Tomislav Višnjic: Vidite možda sam ja to definisao preširoko, ali jedno od ovlašćenja je obavezujući nalog koji REKOM izdaje. To je tipično državno ovlašćenje koje ona treba da prepusti nekom drugom.

Jasminka Hasanbegović: Biće obavezujućih preporuka, ja prosto imam tu, ja ne volim tu vrstu kontradikcija. Preporuka je nešto što po definiciji ne obavezuje. Ako je obavezujuća preporuka to je sad jedan eufemizam za nalog. Mislim da ako treba formulisati nešto kao nalog onda ga treba formulisati kao nalog i dobro proceniti da li treba tako učiniti, a ne treba se služiti takvim sintagmama prosto ili se opredeliti za nalog ili se opredeliti za preporuku i ne činiti jeli ono što mi, nažalost jesmo navikli u našem pravnom obrazovanju, ništa nije čudno da nešto bude definisano kao pravo, u smislu subjektivnog prava i obaveza. Nama je to tako normalno, jel, jedan isti subjekt u jednoj istoj stvari kada nešto ima i kao pravo i kao obavezu, nema ni kao pravo ni kao obavezu, jel prosto to mi iskustveno znamo. Ne treba stoga tako ni normirati.

Tomislav Višnjic: ... i razdvojio ali u pitanju su obavezujući nalozi koji REKOM ima pravo s jedne strane, a druga stvar su preporuke koje su davane, tako da... Znači oni imaju pravo odnosno po ovome kako je dato ovde a to je na ovome papiru: mandat REKOM-a, nadležnosti i ovlašćenja, obavezujući nalozi. Znači to su ovlašćenja za privođenje, to su ovlašćenja da upućuje pozive i zahteve za dostavljanje dokumentacije i drugo u B varijanti ali da ne izdaje obavezujuće naloge za privođenje lica. Znači u tom smislu su direktno ovlašćenja koja država ima i koja prenosi na REKOM i tu je kraj. To su davanje amnestije i za ostalo tu se slažem i to nije bila tema. O ovome se govorilo o obavezujućim nalogima kao obavezujući. Preporuke su bile ovo zašta smatram da treba da REKOM poseduje a to su preporuke u ovom delu za umanjenje kazne ili već amnestiju, uslovno oslobađanje, vanredno ublažavanje kazne, pomilovanje i ostalo. To može, to i na kraju krajeva neko je već rekao zna se ko će o tome konačno da odluči. Ali ovo su vrlo važne, nalog za dostavljanje dokumentacije i nalog za privođenje lica, to su dva važna državna ovlašćenja sa kojim neko sada treba da ispregovara sa državama u regionu oko toga. To će biti veliki problem.

Velimir Lipovan: Ja nisam shvatio da REKOM treba da preuzme na sebe prerogative države, nego on da traži od države da nešto uradi, a to je značajna razlika. Ako treba dokument, dajte mi dokument, ako mi ne date dokument objavim u medijima evo ovi mi ne daju dokument u vezi toga ili neće da dovedu, privedu toga i toga. Premda ne znam da li privođenje, dovođenje ovde doći ikad doći u tu situaciju jer koliko ja smatram ovo je pitanje dobrovoljnog dolaska žrtve da da iskaz o nekom događaju i svedoka. Da li je to tako, da li sam ja dobro shvatio ili tu ima i elemenata sprovođenja istrage.

Nataša Kandić: Upravo sad je Toma Višnjić o tome sada govorio. Mi imamo u raspravi dvojako mišljenje, prvo da komisija treba da ima tu moć da može da naredi da se svedok pojavi pred komisijom, a sa druge strane ima onih koji ukazuju na iskustvo drugih komisija da se to nije dogodilo čak ni u slučaju južnoafričke komisije komisija nije uspela de facto da privede, dovede, da se pojave svi svedoci, to su bili i oni osumnjičeni pred komisijom. Da li je neophodno da se u ovlašćenja REKOM-a stavi da država obezbedi da komisija može da dobije svaki dokument i da može da ostvari da se svaki svedok pojavi pred komisijom. To nije Hag uspeo, čak nije uspeo da dobije sva dokumenta. I da li je to baš uslov funkcionisanja REKOM-a da na papiru stoji ta bespogovorna moć. Da li ćemo mi to dobiti od svih država i da li je realno da računamo na nešto više Haške arhive. To su sve pitanja o kojima stvarno treba ozbiljno razmišljati i diskutovati da bismo došli do toga šta treba stajati u ovlašćenjima REKOM-a. Treba imati jednu ozbiljnu procenu. Da li će države dati više od onoga što su dale Haškom tribunalu. Da li je možda sazrevanje političke, društvene, socijalne klime, da li će to doprineti da se ode korak dalje. Da li ćemo mi, naprimer za REKOM uspeti da dobijemo zapisnike Vojnog saveta odbrane bez onih zatamnjenih delova i da li ćemo dobiti neka druga dokumenta za koja će se u međuvremenu znati da postoje i da li će REKOM imati tu moć a da to dobije ili volju države određenih institucija da to da. I da li je to neki uslov efikasnog rada, delotvornog rada REKOM-a. Evo vidim Toma se.

Tomislav Višnjić: Nema šanse da dobije REKOM više od onoga što dobije Tribunal. Mogu da budu srećni ako dobiju i ono što je dobio Tribunal, jer Tribunal ima nad sobom ipak mogućnost sankcija prema državi. Prema tome, postoji nešto što se zove nacionalni interes koji svaka država ima pravo da, bar je to do sada bilo. Postoji nešto što se zove nacionalni interes i to će svaka država da brani do kraja. Još je lakše da se odbrani to u okviru mehanizma koji nema mogućnost sankcije nad tom državom, jer one se brane. To je prirodno da se svaki organizam brani od iznošenja svojih tajni, tako da će ona to da nastavi i nemogućnost sankcije neće ništa tu da promeni na bolje. Može samo da bude na gore. Znači ono što dobijemo, ako dobije REKOM, to će biti ono što je maksimum što je sprovedeno Haškim tribunalom, a i to je pitanje pod kojim uslovima. Plus kažem što je sada taj problem opet umnožen činjenicom da je u pitanju 6-7 država u krugu koje sebe gledaju još uvek neke od njih preko nišana i pitanje je znači koliko će se svaka od njih otvarati u ovom postupku koji bi ustvari trebalo da te, hajde da kažemo te brane polako spušta sve niže i niže. Uzgred sad me dovodite do jedne druge situacije. Za svakog pametnog političara osnivanje ove komisije ustvari jedna vrsta olakšanja jer ne mora time da se bavi. Znači da prebaci teret objašnjavanja prošlosti, bar te bliže, na komisiju koja je zajednički ustanovljena i bar u dogledno vreme bi mu predstavljalo i neku vrstu kao relaksacije o toj temi, ali sad videćemo šta će biti.

Vesna Petrović: Meni je nešto sada palo napamet dok ovako pričamo. Postoji i imali smo te probleme, videli ste sa državom oko Zakona o klasifikaciji podataka i tajnosti podataka. I to je OK jedan problem koji je vezan za budućnost i kako će se u buduću klasifikovati neka dokumenta. Ali u tom istom zakonu piše da država mora valjda u roku od dve godine da preispita stepen tajnosti i da drugačije nazove neke tajne, jer su bile vojne tajne, ne znam sad su to promenjene vrste i stepen klasifikacije. Mislim da tu treba da povedemo računa. To je jedan aspekt o kome ne razmišljamo, a onda budući da sam radila u Arhivu Srbije 20 godina i da znam kako izgleda korišćenje arhivske građe, mislim da je to takođe jedna važna priča i možda ne treba to otvarati danas i nije to tema današnjeg skupa, ali samo dajem predlog onima koji se bave i uopšte razmišljaju kako taj Statut treba da izgleda. I da imaju u vidu tu činjenicu da postoje neka zatamnjena dokumenta koja više

neće moći da budu zatamnjena posle 30 godina ako država to u međuvremenu ne uništi, ne sakrije, neko ne odnese kući itd., što se dešavalo u istoriji našoj. Prema tome mislim da tu i sada je u fazi, ne znam da li su osnovali radnu grupu, ali ideja postoji da se napravi novi Zakon o arhivskoj građi i sad ne znam da li radi ta radna grupa. Često o tako važnim stvarima Vlada formira neke tajne grupe koje onda nešto rade kao što je bio slučaj sa ovim Zakonom o tajnama pa smo ih tu malo poremetili. Mislim da tu treba isto tako da se fokusiramo i vidimo za koliko godina oni imaju nameru da se otvore neki arhivi. Ipak je od ratova prošlo nažalost evo već dvadeset godina. Obično je 30 godina, znači 10 godina je samo trećina koja nam je preostala da onog momenta kad prosto moraju da otvore arhive, jel tako. Da prebace nešto i da otvore istoričarima da oni sa istorijske distance procene. Ja znam koliko je bilo važno istoričarima kad se otvorilo 68-ma u Rusiji. Mislim kada su se otvorili arhivi iz te godine 68. posle 30 godina. Eto to je samo mala digresija na temu REKOM-a.

Marijana Toma: Gospodine Alimpić, izvolite.

Miroslav Alimpić: Evo samo nekoliko reči oko ovog obavezujućeg naloga koji je kod mene najnezgodniji deo uopšte u programu REKOM-a i čini mi se da je preambiciozno postavljen u ovome momentu. Mislim da su više nego minimalne šanse da se uspe da se napravi da REKOM može da obaveže teritorijalno nadležni sud u ovim državama koje će učestvovati u tome, da se izda nalog za privođenje nekog lica. Vrlo teško da će sud prihvatiti da komisija odredi koga sud treba da privede. Sud da nalog da neko bude priveden ne za potrebe sudskog postupka, nego za potrebe svedočenja u komisiji. Drugo tu se javlja niz procesnih pitanja. Kako će se utvrditi, kako će komisija utvrditi da li neko hoće da se odazove pozivu ili neće. Da li će on da potpisuje poziv ili neće. To je čitav, čitava jedna glava o dostavljanju poziva u procesnim zakonima. Da li će neko upozoravati čoveka šta može da kaže ili da ne može da kaže šta hoće, da kaže neću uopšte da svedočim. Neću uopšte da odem tamo. To je niz problema koji mislim da su u ovom momentu preveliki, da je ovo preambiciozan plan da se ide sa tom opcijom 1. Mnogo je realnije da komisija upućuje poziv jer mislim da je suština da ljudi svojom voljom žele da svedoče ili da žele da govore o onom šta im se dešavalo, a onda ih treba pitati da li žele da svedoče i u krivičnom postupku. Ja ću podsetiti samo da je na početku rada Haškog tribunala, haški istražitelji su naravno saslušavali svedoke koji imaju saznanja o nekim događajima. Tada nisu unosili odredbu za koju su se setili kasnije kad su se nama pojavili ti problemi. Da li ti svedoci žele da svedoče i pred nacionalnim sudovima kad ti postupci budu ... Kasnije je naravno to ubačeno. To je nešto što će biti interesantno za REKOM da li neko hoće da kaže samo pred žrtvama, pred komisijom, pred članovima REKOM-a da ispriča svoju životnu priču ili želi da to kaže i pred sudskim organima. I zato je teško sad nekog naterati i privesti nekog policiji, dakle prinuda, iz jedne države u drugu. To je potpuno nemoguće i po suštini pravnih sistema i po ozbiljnim zahvatima u suverenitet država, tako da mislim ako se nešto dramatično ne promeni ne vredi mnogo gubiti vremena na ovakve. Čini mi se da je mnogo realnije, mnogo bliže realizaciji ova druga opcija. Hvala.

Marijana Toma: Je l' ima još neko da se javlja za reč. Da imam još dve informacije koje moram da vam kažem. U vašim materijalima imate pristupnice za REKOM, te ukoliko želite da se pridružite Inicijativi ja bih vas pozvala da ih potpišete i date ovde prisutnima ovde iz Fonda za humanitarno pravo ili nama iz organizacije, osim sudija i tužilaca, naravno. Žao mi je vi ste ograničeni. Takođe za učesnike van Beograda, za nadoknadu putnih troškova obratite se Tijani Rolović. I sada bih vam se zahvalila na učešću u raspravi, iz koje smo mogli puno toga, bar mi koji smo uključeni u Inicijativu da naučimo i da neka pitanja sagledamo jasnije. Pozivam vas na ručak. Hvala vam puno.

